

KS. STANISŁAW ADAM WRÓBLEWSKI, Fundacja Obserwatorium Społeczne we Wrocławiu
<https://orcid.org/0000-0003-3764-7839>
gladius86@o2.pl

ŚREDNIOWIECZNE KOLEGIATY DIECEZJI WROCŁAWSKIEJ I ICH PATROCINIA¹ (CZ. 1)

STRESZCZENIE: Diecezja wrocławska w okresie średniowiecza posiadała dziesięć kapituł kolegiackich, które ze względu na rozległość biskupstwa, oraz okres rozbicia dzielnicowego i znaczną ilość księstw dodawały splendoru Kościołowi, ale również dworom książęcym. Nadawane kościołom pełniącym funkcję siedzib korporacji kościelnych wezwania wskazują na wiele okoliczności o charakterze religijnym, społecznym oraz politycznym. W pierwszej części dokonano skatalogowania wszystkich kolegiat w diecezji wrocławskiej wraz z podaniem najważniejszych informacji związanych z danym obiektem sakralnym i celami fundacyjnymi. Następnie na podstawie dostępnych źródeł przede wszystkim średniowiecznych podjęto próbę wyświetlenia wszystkich patrociniów jakie były używane wobec kolegiaty. Wykorzystane źródła nowożytne przede wszystkim sprawozdania wizytacyjne miały na celu wykazanie zjawiska trwałości wezwania i ewentualnie jego zaniku.

SŁOWA KLUCZOWE: Hagiologia, Kapituły, Kolegiaty, Kult Świętych, Patrocinia, Śląsk.

MEDIEVAL COLLEGIATE OF THE DIOCESE OF WROCLAW AND THEIR PATROCINIA (PART 1)

ABSTRACT: The Diocese of Wrocław in the mediaeval period had ten collegiate chapters, which, due to the extent of the bishopric, as well as the period of district fragmentation and a considerable number of duchies added splendour to the Church and to the princely courts. The invocations given to churches serving as seats of ecclesiastical corporations point to many circumstances of a religious, social, and political nature. The first part catalogues all collegiate churches in the Diocese of Wrocław, along with the most important information related to the particular religious building and foundation purposes. Further, on the basis of available sources primarily from the Middle Ages, an attempt was made to display all the patrocinia that were used in the

¹ Niniejszy artykuł autor dedykuje pracownikom Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu oraz wszystkim ludziom dobrej woli, którzy bezinteresownie przez kilka dni pracowali przy ewakuacji zasobu archiwalnego przed zniszczeniem w czasie powodzi na Dolnym Śląsku i Opolszczyźnie w 2024 r.

collegiate church. The modern sources, primarily visitation reports, were aimed at demonstrating a phenomenon of the permanence of the invocation and possibly its disappearance.

KEYWORDS: hagiology, chapter, collegiate church, cult of saints, patrocinia, Silesia.

Translated by Joanna Szczepańska-Włoch

Średniowieczna diecezja wrocławska poszczycić się mogła wysokimi walorami sprawowanej liturgii i życia religijnego. Przejawem troski o godność i poziom celebracji liturgicznych było erygowanie aż dziesięciu kapituł kolegiackich, których głównym celem było sprawowanie Kultu Bożego w duchu wyznaczonym przez fundatora, jak również uświetnianie wielu wydarzeń religijnych i politycznych. Członkowie kapituł kolegiackich zaangażowani byli zarówno w działalność kościelną i naukową oraz jako doradcy i urzędnicy książęcych dworów. Powstawały one w większych miastach o ważnym znaczeniu politycznym i kościelnym. Z pewnością zatem rozbięcie dzielnicowe na Śląsku przyczyniło się pośrednio do ustanawiania tego typu fundacji, które dodawały powagi i splendoru rządzącym poszczególnymi dzielnicami książętom, nawet gdy nie oni byli bezpośrednimi ich twórcami.

W historiografii Kościoła na Śląsku kwestiom kapituł kolegiackim poświęcono stosunkowo wiele prac naukowych, szczególnie tym znaczniejszym, których działalność odegrała jakąś rolę w życiu Kościoła, czy państwa².

W publikowanych wynikach badań naukowych poświęconych tematyce kapituł i kolegiat choć niekiedy podejmowano tematykę patrocinii, to nie poświęcono jej zbyt wiele uwagi³. W przypadku niektórych

² Najstarszą historiografię do poszczególnych kapituł kolegiackich zestawili: J. K o - p i e c, *Historiografia diecezji wrocławskiej do roku 1821*, [w:] „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 46 (1982), s. 118-120.

³ Na temat kapituł i kolegiat śląskich zob.: M. B i l s k a - C i e ć w i e r z, *Powstanie i organizacja kapituł kolegiackich metropolii gnieźnieńskiej w średniowieczu*, Kraków 2007; M. B i l s k a - C i e ć w i e r z, *Statuty kapituł kolegiackich metropolii gnieźnieńskiej w średniowieczu*, [w:] „Nasza Przyszłość”, t. 108 (2007), s. 183-213; K. D o l a, *Wrocławska Kapituła Katedralna w XV wieku. Ustrój, skład osobowy, działalność*, Lublin 1983; H. G e r l i c, *Kapituła Głogowska w dobie piastowskiej i jagielloń-*

obiektów wezwanie jedynie wymieniano – nie prowadzono głębszych analiz, które mogłyby wykazać pochodzenie dedykacji, jej znaczenie polityczne, kościelne i odpowiedzieć na zasadnicze pytanie o cel jaki przyświecał nadaniu takiego tytułu. Pamiętać bowiem należy, że w diecezji wrocławskiej kapituły kolegiackie powstawały zarówno jako oddzielne budowle sakralne z przeznaczeniem dla kolegium kanonickiego, jak również przy istniejących świątyniach najczęściej parafialnych posiadających patronium. W tego typu przypadkach zachowywano albo

skiej (1120-1526), Gliwice 1993; M. R. G ó r n i a k, *Fundacja Kolegiaty Głogowskiej*, [w:] *Kolegiata głogowska-historia i przyszłość. Materiały z konferencji popularnonaukowej*, red. W. H a a s, A. B o k, R. R o k a s z e w i c z, Głogów 2006, s. 13-22; A. G r z y b k o w s k i, *Średniowieczne kaplice zamkowe Piastów Śląskich (XII-XIV wiek)*, Warszawa 1990; J. H e y n e, *Dokumentirte Geschichte des Bisthums und hochstiftes Breslau*, t. 2, Breslau 1864, s. 827-882; J. H e y n e, *Dokumentirte Geschichte des Bisthums und hochstiftes Breslau*, t. 1, Breslau 1860, s. 555-573; T. J u r e k, *Kto i kiedy fundował kolegiatę głogowską?*, [w:] „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, t. 49 (1994), nr 1/2, s. 21-36; J. A. K o p i e t z, *Das Collegiatstift von St. Nikolaus in Ottmachau (1386-1477)*, [w:] „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens”, red. C. G r ü n h a g e n, t. 26, Breslau 1892, s. 131-164; C. K u c h e n d o r f, *Das Breslauer Kreuzstift in seiner persönlichen Zusammensetzung von der Gründung (1238) bis 1456*, Breslau 1937; T. L a l i k, *Początki kolegiaty głogowskiej*, [w:] „Prace Lubuskiego Towarzystwa Naukowego”, t. 7, z. 3, s. 63-73; E. M a ł a c h o w i c z, *Wrocławski zamek książęcy i kolegiata św. Krzyża na Ostrowie*, Wrocław 1994; J. M a n d z i u k, *Kolegiacka kapituła świętokrzyska we Wrocławiu*, Warszawa 2021; R. M i c h a ł o w s k i, *Princeps Fundator. Studium z dziejów kultury politycznej Polsce X-XIII wieku*, Warszawa 1993, s. 148-162; R. N i e s z w i e c, *Kapituła Kolegiacka w Opolu w okresie rządów Habsburgów 1532-1741*, Opole 2006; R. N i e s z w i e c, *Z dziejów kapituły kolegiackiej w Opolu do końca XV wieku*, [w:] *Milenium Kościoła na Śląsku. Materiały sympozjum zorganizowanego przez Katedrę Historii Kościoła i Patrologii Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego w dniu 31 maja 2000 roku*, Opole 2000, s. 69-89; G. S c h i n d l e r, *Das Breslauer Domkapitel von 1341-1417. Untersuchungen über seine Verfassungsgeschichte und persönliche Zusammensetzung*, Breslau 1938; E. M. S c h r a m e k, *Das Kollegiatstift zum hl. Kreuz in Oppeln. ein Beitrag zur Breslauer Diözesengeschichte*, Breslau 1915; L. S c h u l t e, *Die Gründung des Kollegiatstifts Unser Lieben Frau in Groß Glogau*, [w:] „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens”, t. 48, (1914), s. 19-33; R. S t e l m a c h, *Kolegiaty na Opolszczyźnie w świetle zachowanych dokumentów (Niemodlin, Opole, Racibórz)*, [w:] *Tysiąclecie dziedzictwo kulturowe diecezji wrocławskiej*, red. A. B a r c i a k, Katowice 2000, s. 171-180; G. W a w o c z n y, *Kaplica zamkowa w Raciborzu. Perła gotyku i pomnik dziejowy*, Racibórz 2016; E. W ó ł k i e w i c z, *Kapituła Kolegiacka św. Bartłomieja w Głogówku (1379-1500)*, Opole 2005; E. W ó ł k i e w i c z, *Kapituła kolegiacka św. Mikołaja w Otmuchowie. Dzieje-organizacja-skład osobowy (1386-1477)*, Opole 2004.

tylko dotychczasowe wezwanie albo dodawano kolejnych patronów. Na uwagę zasługuje również fakt osoby fundatora kapituły, który jako biskup, książę, lub będący jej głównym donatorem czy inwestorem budowlanym, bądź sprawujący z różnego powodu prawo patronatu miał również wpływ czasem bezpośredni na dobór patrocinium poprzez które manifestował swoje ideały i poglądy również polityczne.

Niniejsze rozważania poświęcone tematyce śląskich kolegiat podejmują zarówno powyżej przedstawione zagadnienia, jak również dotyczą zasadniczego problemu ukazania kultu świętych, średniowiecznej kultury religijnej oraz przenikania się tradycji liturgicznych i ich zasięgu w geografii sakralnej.

W pierwszej części przedstawiony został katalog wszystkich kolegiat śląskich⁴. Wewnętrzna struktura składa się z podstawowych, uchwytnych w źródłach, informacji dotyczących poszczególnych obiektów. Następnie wskazano syntetyczne dane związane z procesem fundacyjnym i założeniem korporacji kościelnej wraz z ich szerszym kontekstem politycznym i kościelnym związanym z powstaniem kapituły i kolegiaty. Trzecia część poświęcona została wykazaniu jak największej ilości przypadków dedykacji uchwytnych w źródłach średniowiecznych oraz nowożytnych potwierdzających tytuł danej kolegiaty. Taka metoda pozwoliła na niejednokrotne ukazanie w czasie procesu ewolucyjnego, poprzez który patrocinium nabierało uszczegółowienia poprzez nadanie dodatkowego atrybutu oraz wykazać trwałość patrocinium, a także zjawisko jego zanikania. Można dzięki temu dostrzec przejawy akcentowania konkretnej cechy świętego, czy tajemnicy wiary ukazanej w wezwaniu, a które ulegały w ciągu dłuższego okresu ewidentnym zmianom oraz zmiany w „popularności” danego świętego w dewocji i kulturze duchownych, a także wiernych pozostających pod wpływem życia religijnego oddziałującego z centrum lokalnego kultu, jakim była kapituła kolegiacka na danym terytorium.

⁴ W drugiej planowanej części podjęta zostanie analiza wezwań kolegiat pod względem kultu świętych zarówno w wymiarze powszechnym jak również partykularnym ukazująca bogactwo kultury religijnej Śląska; dobór patrociniów celem wyrażenia idei społecznych jak również politycznych jak również wpływ kolegiat na kształtowanie się wrażliwości liturgicznej w kontekście wezwań, oraz zagadnienia geografii sakralnej średniowiecznej diecezji wrocławskiej, a także znane formy tradycji i pobożności ludowej odnoszące się do wezwań kolegiat.

Przeprowadzona kwerenda pozwoliła na udokumentowanie niektórych hipotez dotyczących wezwań (kolegiata św. Tomasza z Canterbury w Raciborzu, kolegiata Świętego Krzyża we Wrocławiu, oraz jej krypta), wskazać na ich pochodzenie źródłowe oraz, co najważniejsze, wykazać pełną tytulaturę, również takich patrociniów, które uległy w ciągu wieków zapomnieniu (kolegiata św. Mikołaja, oraz św. Stanisława i św. Jadwigi w Otmuchowie, św. Mikołaja i św. Idziego we Wrocławiu).

* * *

Niniejszy artykuł w żaden sposób nie wyczerpuje omawianego zagadnienia, jest jednak analityczno-syntetyczną próbą przedstawienia wezwań kolegiat śląskich i działających przy nich kapituł celem uzupełnienia wiedzy o znaczeniu patrociniów, zarówno w działaniach duchownych i możnowładców manifestujących w ten sposób swoje idee, poglądy i program religijno-polityczny, gdy patrocinium jest formą bezpośredniego przekazu konkretnej treści rozumianej w duchu symboliki chrześcijańskiej wiary.

Istotne jest również to, że tego typu badania nie są jeszcze zbyt szeroko zaawansowane i popularne na Śląsku i na obszarze dawnej diecezji wrocławskiej. Stąd niniejszy tekst pragnie odpowiedzieć na postulat badawczy uzupełniający, choć w drobnej części, dotychczasowe luki w podjętej tematyce.

KATALOG ŚLĄSKICH KOLEGIAT

**Brzeg, kolegiata pw. Trójcy Świętej św. Jadwigi
i św. Jana Chrzciciela**

Po raz pierwszy zamkowa kaplica w Brzegu wspomniana została w dokumencie z 23 maja 1309 r. wystawionym przez legata papieskiego kard. Gentilisa⁵, w którym zatwierdził dziekanowi kolegiaty św. Jadwigi dziesięciny z wsi Brzezimierz położonej między Oławą, a Strzelinem. Zachował się regest tego dokumentu, który jest kontrowersyjny ze względu na fakt, że w tym czasie nie było jeszcze kapituły kolegiackiej przy tejże kaplicy⁶. Również dostępne dokumenty pochodzące z kancelarii księcia śląskiego Ludwika I Brzeskiego późniejszego fundatora i głównego opiekuna kapituły, oraz mecenasa artystycznego dla wielu śląskich obiektów sakralnych wskazują na taki status oratorium⁷.

Kaplica na zamku książęcym po raz pierwszy została określona jako kolegiata w akcie biskupa wrocławskiego pochodzącego z pobliskiego majątku rycerskiego Pogorzela k. Brzegu⁸. Dokument ten dotyczył włączenia beneficjum brzeskiego szpitala pw. Ducha Świętego do kaplicy zamkowej⁹. Proces kształtowania się i organizacji kapituły kolegiackiej

⁵ Na temat działalności legackiej kard. Gentilisa zob.: J. Bażydło, *Gentilis de Montefiore*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, red. L. Bińkowskiego, Lublin 1989, kol. 971-972 (dalej: EK); P. Fabisiak, *Wiadomość o Legatach i Nuncyuszach Apostolskich w dawnej Polsce (1075-1863)*, Ostrów 1864, s. 50-51.

⁶ *Regesten zur schlesischen Geschichte*, wyd. C. Grünhagen, K. Wutke, [w:] *Codex Diplomaticus Silesiae*, t. 16, Breslau 1892, nr 3057 (dalej: SR).

⁷ W dyplomach książęcych z 5 lutego 1360 r. wymieniony został wikariusz kaplicy zamkowej Hartlieb z Grodkowa, por. *Urkunden der Stadt Brieg*, wyd. C. Grünhagen, [w:] *Codex Diplomaticus Silesiae*, t. 9, Breslau 1870, nr 180 i 181 (dalej: USB). Na szczególną uwagę zasługuje drugi dokument zgodnie z którym nabyty czynsz po śmierci wikariusza miał przejść na własność kaplicy, a prawo patronatu miał otrzymać wystawca.

⁸ Biskup wrocławski w l. 1341-1376; Szerzej zob. J. Mandziuk, *Rządcy (Archi) Diecezji Wrocławskiej na przestrzeni wieków*, Wrocław 2018, s. 81-85 tam też dalsza literatura. O śląskim rodzie panów z Pogorzeli zob. T. Jurek, *Rodowód Pogorzeli*, Kraków 2005.

⁹ M. Bilska-Ciećwierz, *Powstanie i organizacja kapituł kolegiackich metropolii gnieźnieńskiej w średniowieczu*, s. 138 tam też odniesienie do dalszych źródeł. Szpital Ducha Świętego miał zostać założony już w 1251 r. W pierwszym okresie z pewnością należał do Kościoła na co wskazuje fakt, iż to biskup mianował jego prepozyta. W 1368 r. prawo patronatu przekazane zostało na osobę księcia. Szerzej

trwał dłuższy czas. Wskazują na to kolejne akty nadań beneficjów, czynszów, fundacji prebend, kanonikatów i prałatur oraz kolegium wikariuszy. Jak wynika z zachowanych źródeł o konfirmację papieską wymaganą ówczesnym prawem kościelnym wystąpił do Stolicy Apostolskiej kolejny biskup wrocławski Wacław II Legnicki¹⁰, bratanek księcia Ludwika I. Aktu zatwierdzenia książęcej kapituły¹¹ dokonał na zlecenie papieża Urbana VI¹² biskup lubuski Jan Kietlicz¹³ 21 listopada 1386 roku¹⁴.

Omawiając problematykę wezwania kolegiaty należy zwrócić uwagę na fakt, iż chronologicznie datowane dokumenty odnoszące się tego ośrodka kultu religijnego, a także kultury umysłowej i artystycznej, jakim niewątpliwie była kapituła oraz jej środowisko uszczegóławiają i poszerzają tytulaturę kościoła. Pierwotna dedykacja kaplicy nie jest znana, natomiast pierwsza wzmianka o patrocinium poświęconym osobie św. Jadwigi pochodzi z dokumentu wspominanego dobroczyńcy i fundatora korporacji kanoniczej księcia Ludwika I Brzeskiego z 28 sierpnia 1361 roku, świadczącym o wyposażeniu nowo wzniesionej kaplicy w ołtarz pw. Trójcy Przenajświętszej i św. Jadwigi¹⁵.

Następny dokument określający patrocinium kolegiaty brzeskiej pochodzi z klasztoru joannitów prowadzących w Brzegu działalność duszpasterską przy miejskim kościele parafialnym pw. św. Mikołaja. Treść tego pisma datowanego na dzień 21 grudnia 1370 r. dotyczyła kwestii spornych oraz jurysdykcji kościelnej wobec posługi sakramentalnej i administracyjnej między joannitami a kapitułą. Omawiany dokument zawiera zapis według którego kolegiata poświęcona wezwanie:

zob. K. D o ł a, *Szpitala średniowiecznego Śląska*, [w:] *Rocznik Teologiczny Śląska Opolskiego*, t. 1 (1968), s. 264-265.

¹⁰ Biskup wrocławski w l. 1382-1417, wcześniej biskup lubuski w l. 1378-1382, książę śląski z linii panów Legnickich. Szerzej zob. J. M a n d z i u k, *Rządcy (Archi) Diecezji Wrocławskiej*, s. 86-92, tam też dalsza literatura. O działalności biskupa Wacława na terenie diecezji wrocławskiej zob. W. U r b a n, *Studia nad dziejami wrocławskiej diecezji w pierwszej połowie XV wieku*, Wrocław 1959, s. 24-119.

¹¹ M. B i ł s k a - C i e ć w i e r z, *Powstanie i organizacja kapituł kolegiackich*, s. 139 i przypis 56.

¹² Pontyfikat w l. 1378-1389; Szerzej zob. J. N. D. K e l l y, *Encyklopedia Papieży*, tłum. T. S z a f r a ń s k i, 2006, s. 317-319. Ze starszej literatury zob. F. S e p p e l t, K. L ö f f l e r, *Dzieje Papieży*, tłum. J. K o z o ł u b s k i, Poznań 1936, s. 306-310.

¹³ Papież Urban VI nakazał dokonanie tego aktu kanonicznego biskupowi lubuskiemu Janowi w Genui 2 stycznia 1386, zob. USB, nr 1644.

¹⁴ M. B i ł s k a - C i e ć w i e r z, *Powstanie i organizacja kapituł kolegiackich*, s. 139.

¹⁵ USB, nr 1611.

„ku czci i Chwale Bożej, Trójcy Przenajświętszej, ku chwale Bożej Rodzicielki Maryi i św. Jadwigi”¹⁶.

Patrocinium kolegiaty brzeskiej według badaczki Magdaleny Bilskiej-Ciećwierz miało wzbogacić się w latach 1384-1385 o wezwanie św. Jana Chrzciciela¹⁷.

Niezwykle cennym dla omawianego zagadnienia jest kopiarz kolegiaty z 1476 r. autorstwa dziekana kapituły Jana Zwoysky’ego przechowywany w dawniej w Bibliotece Głównej w Wiedniu. Według tego źródła kolegiata poświęcona była: „ku czci Świętej i Niepodzielnej Trójcy, św. Jana Chrzciciela i św. Jadwigi”¹⁸.

Głogów, kolegiata pw. Najświętszej Maryi Panny i św. Hieronima

Wśród historyków zajmujących się przeszłością kapituły głogowskiej panuje zasadnicza zgoda co do faktu, iż należała ona do najstarszych tego typu korporacji kościelnych nie tylko na Śląsku, ale i w średniowiecznej Polsce¹⁹. Kwestię tę podjął już w XV w. wrocławski kronikarz Zygmunt Rosicz, który uznawał kolegiatę za najważniejszy kościół po katedrze wrocławskiej: „[...] quod est primum in ordine post ecclesiam kathedralem beati Johannis”²⁰ przypisując jej fundację biskupowi wrocławskiemu Heymonowi²¹. Również w dziele wikariusza kolegiaty w Głogowie Kaspra z Borgani (Borzygniew) pt. „Annales Glogovienses” pisanym w tym też okresie wymieniony został jako założyciel kolegiaty biskup Heymon, oraz bliżej nieznany książę Wojśław: „A. d. 1120 ordinatus est Hayman quintus episcopus Wratislaviensis. Qui fundavit collegium seu ecclesiam Glogoviae beatae

¹⁶ *Tamże*, nr XXXIV b.

¹⁷ M. Bilska-Ciećwierz, *Powstanie i organizacja kapituł kolegiackich*, s. 139.

¹⁸ W. Wattenbach, *Aus der Wiener hofbibliothek. Mitgetheilt*, [w:] *Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens*, t. 10, z. 1, Breslau 1870, s. 173.

¹⁹ W. Abraham, *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII*, Poznań 1962, s. 186. Autor dokonał chronologicznego zestawienia polskich kapituł kolegiackich. Kwestię tę wyeksponował: T. Jurek, *Kto i kiedy fundował kolegiatę głogowską?*, s. 21.

²⁰ Cyt za: *Cronica et numerus episcoporum Wratislaviensium*, wyd. W. Kętrzyński, [w:] *Monumenta Poloniae Historica*, t. 6, Lwów 1893, s. 577.

²¹ Biskup Wrocławski w l. 1120-1126. Nie zachowało się wiele informacji na temat jego życia i pontyfikatu. Szerzej zob. J. Mandziuk, *Rządcy (Archi) Diecezji Wrocławskiej*, s. 31.

virginis cum duce Woyslao Glogoviensi”²² którego jak wykazał to słusznie Tomasz Jurek należy identyfikować z osobą księcia polskiego Bolesława Krzywoustego²³. Różnice zaś dotyczą ustalenia jej początków, kształtowania się i kwestii fundatora lub fundatorów, a także domniemanej translokacja kapituły w obrębie glogowskiej struktury kościelnej, a co za tym idzie również obiektu sakralnego pełniącego funkcję kolegiaty²⁴.

Pomijając zatem dawną tradycję przypisującą ustanowienie kapituły i podniesienie ówczesnego kościoła grodowego do godności kolegiaty w 1120 r. należy wskazać, że pierwsza wzmianka o istnieniu tej instytucji pochodzi z listu papieża Honoriusza III²⁵ wystawionego 2 kwietnia 1218 r., adresowanego do prepozyta glogowskiego Piotra i prałatów wrocławskiej kapituły katedralnej z poleceniem zablokowania pretenzji ze strony mnichów benedyktyńskich niepokojących premonstratensów z klasztoru św. Wincentego na Ołbinie we Wrocławiu, którzy zgodnie z wyrokiem legata papieskiego objęli tenże klasztor²⁶.

Z drugiej strony fundacja ta nie była jeszcze w początkach XIII wieku w pełni rozwinięta i ukształtowana. Według historyka T. Jurka w skład pierwotnej kapituły kolegiackiej wchodziło dwóch prałatów: prepozyt (patronat książęcy) i dziekan (patronat biskupi), oraz kole-

²² Cyt za: *Annales Glogovienses Bis Z. J. 1493*, [w:] *Scriptores Rerum Silesiacarum*, t. 10, wyd. H. Markgraf, Breslau 1877 s. 3.

²³ T. Jurek, *Kto i kiedy fundował kolegiatę glogowską?*, passim.

²⁴ W związku z faktem, iż zagadnieniu i dyskusji na ten temat poświęcono znaczną ilość opracowań nie zostaną one tutaj szerzej przybliżone. Autor w związku z podjętym tematem ograniczył się w tym miejscu do podania stosownej literatury przedmiotu: M. Biłska-Ciechwierz, *Powstanie i organizacja kapituł kolegiackich*, s. 60-64; M. R. Górniak, *Fundacja Kolegiaty Glogowskiej*, s. 13-22; T. Jurek, *Kto i kiedy fundował kolegiatę glogowską?*, s. 22-35; A. Karłowska-Kamzowa, *Sztuka Piastów Śląskich w średniowieczu*, Warszawa-Wrocław 1991, s. 29-30; T. Lalik, *Początki kolegiaty glogowskiej*, s. 63-73; J. Mandziuk, *Historia Kościoła Katolickiego na Śląsku*, t. 1, cz. 2 (1302-1417), Warszawa, 2004, s. 176-178; T. Jurek, *Kolegiacka kapituła świętokrzyska we Wrocławiu*, s. 13-21. Ze starszej literatury zob. L. Schulte, *Die Gründung des Kollegiatstifts Unser Lieben Frau in Groß Glogau*, s. 19-33; H. Gerlic, *Kapituła Glogowska w dobie piastowskiej i jagiellońskiej*, s. 11-35.

²⁵ Pontyfikat w l. 1216-122. Szerzej zob. J. N. D. Kelly, *Encyklopedia Papieży*, s. 263-265; F. Seppelt, K. Löffler, *Dzieje Papieży*, s. 250-251.

²⁶ *Schlesisches Urkundenbuch*, t. 1, 971-1230, wyd. H. Appelt, J. Menzel, Köln 1963, nr 170 (dalej: SUB).

gium siedmiu kanoników²⁷. Ustanowienie nowych prałatur i funkcji z nimi związanych, a także kanonikatów, z czym zaś wiązą się odpowiednie prebendy, miało miejsce w ciągu całego wieku do początku kolejnego stulecia²⁸.

Pierwszym kościołem kolegiackim zgodnie z pielęgnowaną przez wieki tradycją miał być dotychczasowy kościół grodowy w Głogowie pw. św. Piotra²⁹. Koncepcja ta wywodzi się od głogowskiego lekarza i miłośnika historii Joachima Cureusa, który w swoim dziele uznał, że pierwotna kolegiata dopiero w połowie XIII wieku przeniesiona została do nowo wzniesionego kościoła na tzw. Ostrowie Tumskim w Głogowie przez księcia Konrada I głogowskiego³⁰. Niedługo później w 1580 r. narracja ta została powtórzona przez Jana Brigera, archidiacona głogowskiego w najstarszym zachowanym sprawozdaniu wizytacyjnym omawianej kolegiaty³¹. T. Jurek w swoim opracowaniu poświęconym początkowi fundacji kanonickiej, odrzuca ten pogląd z racji jego ahistoryczności³². Powielią go jednak badacz dziejów tejże kapituły H. Gerlic³³, na którego powołuje się w swojej pracy o kapitułach kolegiackich w średniowieczu M. Bilśka-Ciećwierz³⁴.

Odrzucając powyższe poglądy i uznając na podstawie zarówno wniosków historyków, jak i również badań archeologicznych, iż pierwotnym kościołem kolegiackim, choć przebudowanym za czasów wspomnianego księcia Konrada I i jego żony księżnej Salomei, był kościół Najświętszej Maryi Panny³⁵. Prace budowlane trwały najpóźniej do 1255 r. gdyż wtedy wydany został przez księcia dokument

²⁷ T. Jurek, *Kto i kiedy fundował kolegiatę głogowską?*, s. 26.

²⁸ M. Bilśka-Ciećwierz, *Powstanie i organizacja kapituł kolegiackich*, s. 60-61.

²⁹ H. Gerlic, *Kapituła Głogowska w dobie piastowskiej i jagiellońskiej (1120-1526)*, s. 32.

³⁰ J. Cureo, *Gentis Silesiae Annales complectens historiam de origine, propagatione et migrationibus gentis et recitationem praecipuorum eventuum, qui in Ecclesia et Republica usque ad necem Ludovici Hungariae et Bohemiae regis acciderunt*, Witebergae M. D LXXI, p. 289.

³¹ *Visitationsberichte der Diözese Breslau. Archidiakonat Glogau*, wyd. J. Jungnitz, Breslau 1907, s. 1 (dalej: VB III).

³² T. Jurek, *Kto i kiedy fundował kolegiatę głogowską?*, s. 32 i przypis 77.

³³ H. Gerlic, *Kapituła Głogowska w dobie piastowskiej i jagiellońskiej (1120-1526)*, s. 15 i 32.

³⁴ M. Bilśka-Ciećwierz, *Powstanie i organizacja kapituł kolegiackich*, s. 61.

³⁵ T. Jurek, *Kto i kiedy fundował kolegiatę głogowską?*, s. 33.

nadający kolegiacie wieś Studzionki celem utrzymania odpowiedniego oświetlenia wnętrza z czym ze względów finansowych borykała się Kapituła³⁶. Na pamiątkę dokończenia prac budowlanych, zapewne także wyposażenia i aktów donacji na rzecz korporacji w chórze świątyni kapitulnej umieszczono w 1290 r. ich monumentalnej wielkości rzeźby dobrodziejów kapituły i kolegiaty³⁷. Usytuowanie wizerunków pary książęcej w części świątyni przeznaczonej wyłącznie do ekspozycjonowania postaci świętych było z pewnością ewenementem na Śląsku, gdyż według badaczy w okresie średniowiecza żaden śląski władca nie został tak wyjątkowo uhonorowany³⁸.

³⁶ SUB, t. 3, nr 166. Tak też twierdzi J. Adamski powołując się zarówno na wspomniany dokument, jak również na analizę architektoniczną obiektu przeprowadzoną przez siebie jak również innych badaczy tego problemu. Według niego na podstawie badań porównawczych prowadzonych już wcześniej pierwotna kolegiata jak również kościół klasztorny cysterek w Trzebnicy ze względu na niezwykle wyraziste podobieństwo zostały wzniesione przez ten sam warsztat budowlany. Prace nad całokształtem wznoszonej świątyni miały być prowadzone w l. 1220-1240, gdy z kolei budowa kościoła trzebnickiego dobiegała końca stąd część rzemieślników mogła objąć dzieło w Głogowie. Wynika z tego wniosek, że pierwotnym inicjatorem i zapewne inwestorem był książę Henryk I Brodaty rządzący całym ówczesnym niepodzielnym księstwem wrocławskim. Natomiast książę Konrad głogowski był kontynuatorem podjętej budowy i jej dobrodziejem, któremu przypisane zostały główne zasługi na rzecz kolegiaty. Szerzej zob. J. Adamski, *Gotycka architektura sakralna na Śląsku w latach 1200-1420. Główne kierunki rozwoju*, Kraków 2017, s. 147-151. Warto odwołać się także do wyników prac archeologicznych i architektonicznych prowadzonych w mieście Głogowie i w dużej mierze w dawnej kolegiacie przez zespół T. Kozaczewskiego na zlecenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Zielonej Górze w l. 60 XX w. Zob. T. Kozaczewski, *Głogów średniowieczny do końca XIII w. Osadnictwo i architektura*, red. H. Kozaczewska-Golasz, Głogów 2006, ss. 186.

³⁷ A. Karłowska-Kamzowa, *Sztuka Piastów Śląskich w średniowieczu*, Warszawa-Wrocław 1991, s. 29-30. Autorka uważa również, że kapituła została przeniesiona na prawy brzeg Odry ze względu na nowe rozplanowanie urbanistyczne związane z nową siedzibą władcy.

³⁸ *Tamże*, s. 30. Autorka uważa, że w ten sposób Kapituła i duchowieństwo głogowskie chciało symbolicznie zmanifestować, że para książęca osiągnęła wieczne zbawienie dzięki zasługom dla Kościoła. Przedstawienie to miało również charakter dydaktyczny wskazując na księcia Konrada i jego małżonkę księżną Salomeę jako przykład w rozumieniu chrześcijańskim idealnych władców. Nieco inaczej twierdzi J. Mandziuk, który uznał, że Kapituła chciała niejako włączyć władców do tzw. *communio sanctorum*, aby symbolicznie mogli uczestniczyć razem z kolegium kanonicznym w sprawowaniu ceremonii kultycznych. Zob. J. Mandziuk, *Sakralna sztuka gotycka na Śląsku*, Wrocław 2003, s. 42. Biorąc pod uwagę fakt, że chór kościelny był przestrzenią świętą i zasadniczo oprócz ewentualnych grobowców władców zasłuży-

Wezwanie kolegiaty głogowskiej przyjmując jej fundację w 1120 roku w źródłach pojawia się dość późno, gdyż pierwszym dokumentem poświadczającym patrocinium tego obiektu sakralnego jest wspomniana powyżej donacja księcia Konrada I głogowskiego wsi Studzionki na rzecz kolegiaty w 1255 r. W dokumencie tym kościół dedykowany był Najświętszej Maryi Pannie: „[...] *ecclesiam beate Marie in Glogov*”³⁹. Według H. Gerlica nadanie tego wezwania związane było z translokacją kapituły na Ostrów Tumski do kościoła, który od początku miał nosić to maryjne patrocinium⁴⁰. Przedstawione powyżej rozważania i dotychczasowy stan wiedzy wskazują, że nie jest to słuszna koncepcja. Przyjąć zatem można z bardzo wysokim prawdopodobieństwem, że kolegiata od samego początku nosiła to wezwanie jako pierwotne, a rzekome przeniesienie kapituły nie miało jednak miejsca.

Zgodzić się natomiast można z przytoczonymi przez tego historyka przykładami potwierdzającymi patrocinium NMP, jakie w ciągu wieków nosiła kolegiata, jako pierwszorzędne.

Niezwykle interesującymi źródłami potwierdzającymi wezwanie kolegiaty są dopiski oraz wewnętrzna struktura zachowanych kodeksów liturgicznych używanych podczas ceremonii kościelnych, a następnie przechowywanych w bibliotece kapituły⁴¹, obecnie zaś w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu. W *Missale Wratislaviense* z ok. 1421 roku zapisano, że w tymże roku mszał ten został ofiaro-

nym dla danego kościoła nie umieszczano w nich wizerunków osób nie kanonizowanych należy uznać, że tego typu motyw w kolegiacie głogowskiej miał za cel nieustanne przypomnianie kolejnym pokoleniom członków kapituły, komu zawdzięczają swoją pozycję i godność, zapewne również w celach memoratywnych podczas sprawowanych obrzędów religijnych. Tadeusz Dobrowolski uważał zaś, że zwyczaj umieszczania wizerunków fundatorów i dobrodziejów obiektów sakralnych w przestrzeni chóru kościelnego był powszechnie występującym od XIII wieku, co zaobserwował w Naumburgu. Zob. T. Dobrowolski, *Sztuka na Śląsku*, Katowice-Wrocław 1948, s. 347-348.

³⁹ SUB, t. 3, nr 166.

⁴⁰ H. Gerlic, *Kapituła Głogowska w dobie piastowskiej i jagiellońskiej (1120-1526)*, s. 32.

⁴¹ Biblioteka kapitulna uchwytna jest w źródłach od 30 sierpnia 1443 r., gdy postanowieniem kapituły zezwolono mansomiarzom kaplicy pw. Najświętszej Maryi Panny na wykorzystanie biblioteki celem prowadzenia swoich obrad. Miała się ona znajdować w pomieszczeniu przy kaplicy pw. św. Anny w kolegiacie. Szerzej zob. *Tamże*, s. 152-158.

wany przez pana Jana Premunda kolegiacie Świętej Maryi w Głogowie „[...] *ecclesie collegiate s. Marie Majoris Glogovie*”⁴².

Mszał z kolegiaty głogowskiej pochodzący z ok. 1380 r. nie zawiera informacji o wezwaniu świątyni, natomiast, jak wynika z badań nad tym kodeksem, stronicę z formularzami wotywnymi o NMP były bardzo zużyte, co wskazuje nie tylko na częste posługiwanie się nimi⁴³, ale także na fakt, iż kolegiata posiadała ogólne patrocinium maryjne bez konkretnej atrybucji, co zapewne pozwalało na odwoływanie się do przyjętych w liturgii innych tytułów i misteriów związanych z Matką Chrystusa.

Mszał z 2 poł. XV w., jak uznał W. Schenk, należał do ołtarza pw. Świętego Krzyża w kolegiacie NMP w Głogowie ze względu na fakt, iż formularz o Krzyżu i NMP znalazły się na pierwszym miejscu wśród tekstów modlitw mszalnych⁴⁴.

Kanonik głogowski Tylo, protonotariusz księcia Przemka III⁴⁵ podarował kolegiacie Ewangelistarz⁴⁶ przeznaczony na Temporałe i Sanctorałe⁴⁷ pochodzący z 1348 r. w którym to kodeksie w kolofonie umieszczono tytuł świątyni kanonickiej: „[...] *dedit hunc librum Ecclesie*

⁴² W. S c h e n k, *Rękopisy liturgiczne od XIII do XV wieku w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu*, [w:] „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 2 (1961), z. 1-2, s. 190 (dalej ABMK); *Missale Wratislaviense*, sygn. IF 342.

⁴³ *Tamże*, s. 195. *Missale Wratislaviense*, sygn. IF 355.

⁴⁴ *Tamże*, s. 202. *Missale (Delectus)*, sygn. IF 202.

⁴⁵ Tilo (Thylo) sprawował godność kanonika głogowskiego w l. 1330-1348), w l. 1323-1330 występował w dokumentach śląskich jako książęcy notariusz. Szerzej zob. H. G e r l i c, *Kapituła Głogowska w dobie piastowskiej i jagiellońskiej (1120-1526)*, s. 295.

⁴⁶ Często zamienna nazwa Ewangeliarz. Księga liturgiczna przeznaczona dla diakona celem odczytywania podczas sprawowanej liturgii perykop ewangelii przeznaczonych na poszczególne dni i święta kościelne. Szerzej zob. A. N o w o w i e j s k i, *Wykład Liturgii Kościoła Katolickiego*, t. 3, cz. 1 *O środkach rozwinięcia kultu*, Płock 1905, s. 42-47.

⁴⁷ Temporałe (proprium de tempore) – część składowa kalendarza liturgicznego zawierające święta Pańskie związane z przeżywaniem tajemnic zbawczych koncentrujące się wokół Wielkanocy jako najważniejszego wydarzenia religijnego w ciągu roku. Obejmują także okresy liturgiczne, niedziele i dni powszednie. Sanctorałe (proprium de sanctis) – święta i wspomnienia ku czci Najświętszej Maryi Panny i świętych, oraz błogosławionych występujące pod stałą datą w kalendarzu niezależną od Wielkanocy w których Kościół dopatruje się działania Misterium Chrystusa. Zgodnie z przyjętą praktyką już w czasach starożytności chrześcijańskiej dzień upamiętnienia męczenników obchodzono w rocznice ich śmierci jako dzień narodzin dla nieba (dies natalis) co poświadcza w 250 r. po Chr. św. Cyprian z Kartaginy zachęcając lokalne kościoły do sporządzania katalogu męczenników z datą ich zgonu. Szerzej zob. H. S a m s o n o w i c z, *Chronologia średniowieczna*, Lublin 2016, s. 107-129.

sancte Marie”⁴⁸. Warto zaznaczyć, że kodeks ten został przygotowany specjalnie na rzecz kolegiaty, ale według W. Schenka jest to kopia ze starszej księgi nie śląskiej proveniencji⁴⁹.

Ważnymi źródłami historycznymi, choć pochodzącym z czasów nowożytnych są sprawozdania z przeprowadzonych w diecezji wrocławskiej wizytacji kanonicznych.

Jak wspomniano najstarsze tego typu akta dla archidiakonu głogowskiego pochodzą z 1580 r. Wizytację z mandatu biskupa Marcina Gerstmannna przeprowadził archidiakon Jan Briger. Jako prałat w kapitule musiał zapewne doskonale orientować się w kwestii patrocinium swojej korporacji. W sprawozdaniu zapisał, że kolegiata nosiła wezwanie poświęcone Poczęciu Najświętszej Maryi Panny „[...] *titulus sub honore conceptionis gloriosissimae virginis Mariae*”⁵⁰. Z kolei protokoły z kolejnych wizytacji z roku 1670 i 1679 wymieniają ogólne patrocinium Najświętszej Maryi Panny „*ecclesiae collegiatae beatae virginis Mariae*”⁵¹.

O złożoności tytułu nadanego kolegiacie głogowskiej niewątpliwie świadczą nowożytnie statuty kapitulne. Według tego źródła datowanego na 1749 r. kolegiata poświęcona została osobie Maryi w tajemnicy jej Zwiastowania przez Archaniola oraz św. Hieronima: „*Ecclesia haec consecrata est in honorem gloriosissimae Virginis Mariae ab Archangelo Salutata et honorem S. Hieronimi*”⁵².

Warto dodać, że w kolegiacie głogowskiej, jak wskazuje na to dokument wystawiony przez biskupa wrocławskiego Wacława w Otmuchowie 26 października 1388 r., wzniesiono ołtarz ku czci świętych Czterech Doktorów Kościoła, a zatem również św. Hieronima w kaplicy pw. św. Jerzego⁵³.

⁴⁸ W. S c h e n k, *Rękopisy liturgiczne od XIII do XV wieku w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu*, [w:] ABMK, t. 6 (1963), s. 205. Evangelistarium de Tempore et de Sanctis, sygn. IF 459.

⁴⁹ *Tamże*.

⁵⁰ VB III, s. 1.

⁵¹ *Tamże*, s. 24 i 120.

⁵² Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu, sygn. IV. b 1/1763, fol. 6 (dalej: AAW); H. G e r l i c, *Kapituła Głogowska w dobie piastowskiej i jagiellońskiej (1120-1526)*, s. 32 przypis 181.

⁵³ AAW, Regesty, t. 32, Urkunden aus der Dompfarrei zu Gross-Glogau, s. 44.

Głogówek, kolegiata pw. św. Bartłomieja

Kościół farny w Głogówku wspomniany został po raz pierwszy pośrednio w dokumencie z 10 czerwca 1284 r. Według tego źródła, które zachowało się w formie rejestru proboszcz z Głogówka, Tyło, zobowiązał się do zapłaty dziesięciny z łanu należnego parafii na rzecz klasztoru cystersów w Lubiążu⁵⁴.

Jak ustaliła Ewa Wólkiewicz oprócz dokumentów do 2 poł. XIV w. nie zachowały się praktycznie żadne świadectwa dokumentujące funkcjonowanie parafii i kościoła⁵⁵.

Nowym impulsem w dziejach miasta, jak również kościoła parafialnego, było nadanie przez księcia Henryka I Niemodlińskiego⁵⁶ Głogówkowi prawa magdeburskiego 9 marca 1373 r.⁵⁷

Drugim zaś chronologicznie, ale jednocześnie najważniejszym aktem łaski dworu niemodlińskiego dla dziejów kościelnych w Głogówku było ufundowanie przez wspomnianego władcę przy świątyni parafialnej kapituły kolegiackiej, przez co dotychczasowa fara miejska otrzymała bardzo wysoką rangę i godność w diecezji wrocławskiej.

Zachowany akt fundacyjny kanoniczej korporacji kościelnej jest podstawowym źródłem głównych danych dotyczących nowej kapituły, a uzupełniony o dokumenty archiwum kapitulnego przechowywanych w Archiwum Archidiecezjalnym we Wrocławiu pozwala na wskazanie celu erygowania i działalności kolegium.

Zgodnie z dokumentem fundacyjnym wystawionym w Głogówku 24 lutego w 1379 r.⁵⁸ kapituła kolegiacka ustanowiona została przez wspomnianego powyżej księcia Henryka I Niemodlińskiego w intencji zbawienia swojego, dziadków, oraz rodziców: Bolesława i Eufemii i braci: Bolesława i Wacława⁵⁹. E. Wólkiewicz w pracy poświęconej kapitule wiązała powołanie kapituły ze śmiercią żony księcia, margrabianki morawskiej i wnuczki króla czeskiego Jana Luksemburskiego

⁵⁴ SUB, t. 5, nr 110. Zagadnienie gospodarczych sporów z cystersami w rejonie Głogówka omawia E. Wólkiewicz, *Kapituła Kolegiacka św. Bartłomieja w Głogówku*, s. 11-14.

⁵⁵ *Tamże*, s. 14.

⁵⁶ Szerzej zob. K. Jasieński, *Rodowód Piastów śląskich*, Kraków 2007, s. 556-557.

⁵⁷ *Breslau Urkundenbuch*, wyd. G. Korn, t. 1, Breslau 1870, s. 233-234.

⁵⁸ Błędnie na dzień 21 września 1379 r. datuje ten dokument M. Biłska-Ciećwierz, *Powstanie i organizacja kapituł kolegiackich*, s. 141.

⁵⁹ AAW, Dokumenty Kolegiaty w Głogówku 24 II 1379.

Katarzyny w lipcu 1378 r.⁶⁰. Koncepcja ta nie jest przekonująca, gdyż w takim przypadku książę z pewnością umieściłby imię zmarłej małżonki wśród najbliższych krewnych polecanych Opatrzności Bożej. Raczej należałoby przyjąć, że w idea książęcą było podtrzymanie pamięci o przodkach z linii książąt śląskich oraz zamanifestowanie w ten sposób ciągłości władzy i dziedzictwa księstwa, którego stał się kontynuatorem.

Dodatkowym argumentem dla powyższej hipotezy jest fakt, że książę Henryk oddzielnym dokumentem wystawionym w Głogówku 25 lutego 1380 r. obdarował kanoników miodem i woskiem z pasieki w Szydłowie, celem palenia świec wotywnych w rocznicę śmierci księżnej Katarzyny, co podnosiło splendor dorocznej komemoracji⁶¹. Wynika z tego, że sama fundacja miała przedstawiony powyżej cel, natomiast sprawowane przez kapitułę obrzędy liturgiczne dodatkowo wyrażały książęcą dewocję i pamięć o zmarłej małżonce⁶².

Fundator kolegiaty, któremu zależało na prestiżu swojego księstwa, dworu i splendorze zarówno sprawowanej władzy, jak i było wyrazem troski o jakość sprawowanej na jego terytorium liturgii wystarał się 27 czerwca 1379 r. u administratorów *in spiritualibus* diecezji wrocławskiej Jakuba Augustyniego archidiacona legnickiego i Macieja de Pannwitz kanonika katedralnego⁶³ o przywilej używania tych samych szat chórowych jak kanonicy kapituły katedralnej we Wrocławiu tzn. w lecie komży z peleryną, a w okresie zimowym dodatkowo czerwonej kapy⁶⁴.

Książęca fundacja kapitułna w Głogówku została zatwierdzona przez biskupa wrocławskiego dokumentem wystawionym we Wrocławiu przez biskupa Wacława 29 sierpnia 1384 r.⁶⁵. Zgodnie z aktem fundacyjnym, jak również biskupią akceptacją nowej korporacji ko-

⁶⁰ E. Wólkiewicz, *Kapituła Kolegiacka św. Bartłomieja w Głogówku*, s. 17. O księżnej Katarzynie zob. K. Jasiński, *Rodowód Piastów śląskich*, s. 556-557.

⁶¹ AAW, Dokumenty Kolegiaty w Głogówku 25 II 1380.

⁶² Szerzej o okolicznościach fundacji kapituły zob. E. Wólkiewicz, *Kapituła Kolegiacka św. Bartłomieja w Głogówku*, s. 16-20.

⁶³ Wymienieni prałaci pełnili wielu różnych urzędów świeckich na dworze cesarskim i duchownych, oraz sprawowali godności kanoników i prałatów w kilku kapitułach kolegiackich na Śląsku. Szerzej zob. G. Schindler, *Das Breslauer Domkapitel von 1341-1417*, Breslau 1938, s. 155-157 i 309-310.

⁶⁴ AAW, Dokumenty Kolegiaty w Głogówku 27 VI 1379.

⁶⁵ AAW, Dokumenty Kolegiaty w Głogówku 29 VIII 1384.

ścielnej, kapituła miała składać się z 4 prałatur (prepozytura, dziekania, scholasteria i kustodia), oraz 9 kanonii⁶⁶.

Obowiązujące prawo kościelne, oprócz konfirmacji lokalnego biskupa, wymagało również zgody i zatwierdzenia papieskiego, co było uznawane za ostatni etap fundacji kapituły⁶⁷. Stosowna prośba skierowana przez kapitułę w Głogówku otrzymała bieg pismem papieża Bonifacego IX⁶⁸, datowanym na dzień 5 lipca 1395 r., kiedy zlecił on opatowi kanoników regularnych św. Augustyna na Piasku we Wrocławiu przeprowadzenie dochodzenia administracyjnego i mocą przywileju dokonał papieskiego zatwierdzenia fundacji, jeśli wszystko zgadzałoby się z faktami przedstawionymi Stolicy Apostolskiej⁶⁹.

W imieniu papieża opat Mikołaj z klasztoru NMP na Piasku we Wrocławiu po przeprowadzonej wizytacji udzielił konfirmacji kapitule kolegiackiej 14 stycznia 1396 r.⁷⁰.

Wezwanie kościoła kolegiackiego w Głogówku poświęcone zostało św. Bartłomiejowi Apostołowi. Po raz pierwszy wymienione zostało w dokumencie fundacyjnym kapituły z 24 lutego w 1379 r. jako: „*Ad honorem Bartholomei Apostoli*”⁷¹. Słuszne pytanie w tej sprawie

⁶⁶ AAW, Dokumenty Kolegiaty w Głogówku 24 II 1379. Na temat struktury wewnętrznej kapituły i szczegółowego uposażenia członków kapituły zob. E. Wólkiewicz, *Kapituła Kolegiacka św. Bartłomieja w Głogówku*, s. 28-36.

⁶⁷ M. Bilska-Ciećwierz, *Powstanie i organizacja kapituł kolegiackich*, s. 134.

⁶⁸ Pontyfikat w l. 1389-1404. Szerzej zob. J. N. D. Kelly, *Encyklopedia Papieży*, s. 321-324; F. Seppelt, K. Löffler, *Dzieje Papieży*, s. 310-312.

⁶⁹ *Regesty Dokumentów Kolegiaty w Głogówku*, oprac. W. Urban, [w:] *Rocznik Teologiczny Śląska Opolskiego*, Opole 1970, s. 415, nr 14.

⁷⁰ *Tamże*, s. 415, nr 15. M. Bilska-Ciećwierz błędnie wskazuje jakoby aktu tego dokonał biskup lubuski odwołując się do ustaleń Andrzeja Grzybowskiiego pt. *Średniowieczne kaplice zamkowe Piastów Śląskich*, s. 143. Autor ten odwołuje się do takiego aktu jednak w przypadku zatwierdzenia kapituły kolegiackiej pw. św. Jadwigi na zamku brzeskim, a nie kolegiaty głogóweckiej, por. M. Bilska-Ciećwierz, *Powstanie i organizacja kapituł kolegiackich*, s. 134, przypis 27. Również J. Mandziuk podaje błędnie datę papieskiego zatwierdzenia wskazując rok 1399 odnosząc się do ustaleń W. Urbana, *Studia nad dziejami wrocławskiej diecezji w pierwszej połowie XV w.*, Wrocław 1959, s. 100. Tenże badacz wskazał prawidłowo datę 14 stycznia 1396 r. Por. J. Mandziuk, *Kolegiacka Kapituła Świętokrzyska we Wrocławiu*, s. 43.

⁷¹ AAW, Dokumenty Kolegiaty w Głogówku 24 II 1379. Badacz patrociniiów w archidiakonacie opolskim H. Tukay w pracy: *Eine Untersuchung der Kirchenpatrozinien im mittelalterlichen Archidiakonats Oppeln*, Köln-Wien 1976, s. 47 przywołuje

postawiła E. Włókiewicz: Czy kościół parafialny w Głogówku, który podniesiony został do rangi kolegiaty od samego początku nosił takie wezwanie, gdyż pierwsze poświadczenie takiej dedykacji pochodzi dopiero ze wspomnianego aktu fundacyjnego? Próbując na nie odpowiedzieć w pierwszej kolejności należy dokonać badań dziejów fary i ustalić ewentualne przebudowy, które mogły wpłynąć na utratę poświęcenia obiektu i konieczności jego ponownej konsekracji, wtedy zgodnie z zasadami prawa kościelnego można było dokonać wyboru nowego patrona kościoła, lub poszerzyć je o kolejne tworząc w ten sposób wezwanie złożone⁷².

Stan badań architektonicznych kolegiaty nie pozwala niestety na rozjaśnienie zagadnienia tytułu pierwotnego kościoła, gdyż wiadomym jest jedynie, że przebudowa obiektu nastąpiła ok. 1380 z inwestycji księcia Henryka I Niemodlińskiego⁷³. Ewentualna kwestia wezwania

wyłącznie ten dokument, oraz wspomina o potwierdzeniu wezwania w sprawozdaniu wizytacyjnym z 1680 r., oraz późniejszych schematyzmach diecezjalnych.

⁷² Problem trwałości wezwania kościoła, lub jego przeniesienia postawił J. Rajman, *Średniowieczne patrocinia krakowskie*, Kraków 2002, s. 15-17. Autor przywołanego opracowania zauważył, że badacze uznali tezę o trwałości wezwania, ich niezmienności w ciągu dziejów za „dogmat” co może rodzić przecież niepełną wiedzę na temat kultu dawnego świętego w omawianym miejscu być może zapomnianego przez popularność nowego patrona. Przy badaniach patrocinów najczęściej historycy posługują się metodą retrogresywną opartą o złożenie, że raz nadane podczas konsekracji patrocinium zgodnie z zasadami prawa i teologii katolickiej nie może ulec zmianie bez strukturalnego zniszczenia ponad połowy dedykowanego obiektu sakralnego. Autor niniejszych rozważań zetknął się z tym problemem przy sprawie poświęcenia odbudowanej po II wojnie światowej katedry wrocławskiej. W wyniku przeprowadzonych badań i analizy poszczególnych zniszczeń i faz odbudowy, oraz zasad prawnych, teologicznych i liturgicznych można było ustalić, iż w 1951 r. możliwe było jedynie poświęcenie katedry a nie jej konsekracja co często mylnie jest uznawane za synonim wprowadzający w poważny błąd. Skoro wrocławska katedra mimo tak poważnych zniszczeń nie utraciła swojej dawnej konsekracji dalej nosi złożone wezwanie św. Jana Chrzciciela, św. Jana Ewangelisty, św. Wincentego diakona, św. Jadwigi Śląskiej i Jedenastu Tysięcy Dziewic, choć powszechnie stosuje się jedynie pierwszy tytuł. Przykład ten ilustruje problematykę dedykacji obiektów sakralnych i konieczność pogłębionych analiz historycznych nad danym obiektem. Por. S. Wróblewski, *Fabrica et Dedicatio. Odbudowa i poświęcenie katedry wrocławskiej w 1951 roku symbolem polskiego dziedzictwa i racji stanu*, [w:] *Wróciła sława twoja Vratislavia, Wrocławiu! Węzi kardynała Stefana Wyszyńskiego, Prymasa Polski z Dolnym Śląskiem*, red. G. Sokołowski, S. Wróblewski, Wrocław-Lublin 2023, s. 113-191.

⁷³ *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. VII *Województwo opolskie*, z. 12 *Powiat prudnicki*, red. T. Chrzanowski, M. Kornecki, Warszawa 1977, s. 15. Jak zauważył

pierwotnego zostaje zatem na tę chwilę nierozstrzygnięta⁷⁴, gdyż nie można jednoznacznie stwierdzić, czy prace budowlane były prowadzone już po erygowaniu kapituły, czy przed tym wydarzeniem. Zbliżona data fundacji nie może w tym przypadku być cezurą rozstrzygającą.

Potwierdzeniem patrocinium św. Bartłomieja dla kościoła kolegiackiego w Głogówku były także inne formy jego kultu w omawianej świątyni.

Pierwszym z nich były doroczne obrzędy ostentacji lub wystawienia do publicznej czci wiernych relikwii św. Bartłomieja w liturgiczne święto ku jego czci (24 sierpnia)⁷⁵.

Drugim przykładem szczególnego przywiązania do świętego patrona był kult jego obrazu w kolegiacie. E. Wólkiewicz przywołuje dokument zgodnie z którym w 1423 r. poświadczone były pielgrzymki, składane ofiary i wota cudownemu wizerunkowi św. Bartłomieja⁷⁶.

Jakub Adamski autor pracy pt. *Gotycka architektura sakralna na Śląsku w latach 1200-1420*, Kraków 2017, s. 580 innego zdania był: T. Chrzanowski, *Głogówek*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1977, s. 44, który uznał za prawdopodobny pogląd iż budowa gotyckiego kościoła w jego znanej formie wiązać miała się bezpośrednio z zamiarem fundacji kapituły kolegiackiej przy kościele parafialnym. Tego typu hipoteza oparta została zapewne na sprawozdaniu z wizytacji przeprowadzonej w 1680 r. przez kanonika wrocławskiej kapituły katedralnej Jana Brunettiego, który wspomniał, że kościół ten ufundował w 1350 r. książę opolski i raciborski Fryderyk. Por. *Visitationsberichte der Diözese Breslau. Archidiakonat Oppeln*, wyd. J. Jungni t z, Breslau 1904, s. 628 (dalej: VB II). Jeżeli wizytator oparł się na jakieś wcześniejszej tradycji, bądź zaginionych dokumentach, oznaczałoby to, iż prace budowlane przy kościele związane były bezpośrednio z zamiarem założenia przyszłej kolegiaty. W tym wypadku ustanowienie św. Bartłomieja patronem kapituły i kolegiaty mogłoby być świadomym i celowym zabiegiem uczczenia apostoła darzonego wyjątkową atencją na dworze Piastów śląskich. Brak jednak źródeł nie pozwala na jednoznaczne wnioski również w tej sprawie.

⁷⁴ Badaczka dziejów kapituły i kolegiaty głogóweckiej przyjęła za zasadne twierdzenie, iż wezwanie św. Bartłomieja posiadał już wcześniejszy XIII wieczny kościół parafialny zob. E. Wólkiewicz, *Kapituła Kolegiacka św. Bartłomieja w Głogówku*, s. 16.

⁷⁵ Tamże. Na temat praktyki tych rytuałów szerzej zob. M. Starna wska, *Świątynych życie po życiu. Relikwie w kulturze religijnej na ziemiach polskich w średniowieczu*, Warszawa 2008, s. 361-382.

⁷⁶ E. Wólkiewicz, *Kapituła Kolegiacka św. Bartłomieja w Głogówku*, s. 16.

Warto dodać, że inne zachowane dokumenty, jak również regesty, przywołują jako wezwanie kościoła kolegiackiego w Głogówku tylko osobę św. Bartłomieja⁷⁷.

Legnica, kolegiata pw. Grobu Bożego, Najświętszej Maryi Panny, św. Wacława, św. Jadwigi i św. Marii Magdaleny

Kościół pw. Bożego Grobu po raz pierwszy uchwytany jest w dokumencie papieża Honoriusza III z 10 maja 1218 roku. Na prośbę księcia Henryka I Brodatego zatwierdzony został na urzędzie rektor tej świątyni wraz z odpowiednim beneficjum o imiennym inicjale „T”⁷⁸. Z pewnością kościół ten nosił o wiele dawniejszą metrykę, skoro papież w dokumencie tym wspominał, że duchowny pełnił swoją funkcję od 30 lat, a wcześniej funkcję tę pełnił jego ojciec. Stąd też, jak uznał Stanisław Jucezka w publikacji poświęconej duchowieństwu średniowiecznej Legnicy kaplica ta powstała z pewnością w 2 poł. XII wieku. Historyk ten uważa, że patrocinium świątyni mogło się wiązać z osobą prawdopodobnego fundatora księcia Bolesława Wysokiego, który po przybyciu na Śląsk wznosił w Legnicy kaplicę na cześć Bożego Grobu, jako upamiętnienie udziału w krucjacie w 1147 r.⁷⁹. M. Bilska-Ciećwierz odwołując się do dokumentu z 1218 r. uznała, że kościół ma nieco młodszą metrykę i datuje go na rok 1183 roku⁸⁰.

Kolejne źródło dotyczące wezwania kościoła datowane jest na 15 czerwca 1233 r, w którym nadane zostały dobra Kościołowi przez

⁷⁷ AAW, Dokumenty Kolegiaty w Głogówku 27 VI 1379; AAW, Dokumenty Kolegiaty w Głogówku 25 II 1380; AAW, Dokumenty Kolegiaty w Głogówku 29 IV 1384; AAW, Dokumenty Kolegiaty w Głogówku 14 VI 1390; AAW, Dokumenty Kolegiaty w Głogówku 28 VII 1391; AAW, Dokumenty Kolegiaty w Głogówku 7 III 1402; AAW, Dokumenty Kolegiaty w Głogówku 1 XII 1409; AAW, Dokumenty Kolegiaty w Głogówku 28 IV 1414; AAW, Dokumenty Kolegiaty w Głogówku 29 XI 1415; AAW, Dokumenty Kolegiaty w Głogówku 20 XI 1416; AAW, Dokumenty Kolegiaty w Głogówku 30 IV 1417; AAW, Dokumenty Kolegiaty w Głogówku 7 V 1422; AAW, Dokumenty Kolegiaty w Głogówku 25 VI 1422; AAW, Dokumenty Kolegiaty w Głogówku 15 IV 1466. Regesty dokumentów zob. *Die Inventare der nichtstaatliche Archive Schlesien. Kreis Neustadt*, wyd. E. Graber, [w:] *Codex Diplomaticus Silesiae*, t. 33, Breslau 1928, s. 139-158.

⁷⁸ SUB, t. 1, nr 177.

⁷⁹ S. Jucezka, *Duchowni średniowiecznej Legnicy. Studium prozopograficzne nad klerem diecezjalnym*, Legnica 2006, s. 29.

⁸⁰ M. Bilska-Ciećwierz, *Powstanie i organizacja kapituł kolegiackich*, s. 140.

Jana syn Sybota. Wśród świadków wystąpił Albert proboszcz od Grobu Bożego w Legnicy⁸¹. Dokument ten dodatkowo uzupełnia wiedzę, o trzecim kościele parafialnym dla miasta Legnicy⁸².

Niewątpliwie najważniejszym aktem w dziejach tego obiektu sakralnego było ufundowanie przy świątyni kapituły przez Waclawa I, księcia legnickiego w 1348 r. i podniesienie kościoła do rangi kolegiaty⁸³.

Zatwierdzenie nowej fundacji dokonało się dopiero 15 czerwca 1363 r. dekretem papieża Urbana V⁸⁴. Według tego dokumentu książę fundator miał zaopatrzyć kapitułę w 24 prebendy kanonickie⁸⁵. Tego samego roku dnia 3 czerwca kapituła Grobu Bożego otrzymała konfirmację ze strony biskupa wrocławskiego Przecława z Pogorzeli. Infulat ten przedstawił całą wewnętrzną strukturę kapituły z poleceniem wzorowania się na prawie i zwyczajach kapituły katedralnej we Wrocławiu. Członkowie korporacji otrzymali również przywilej posługiwania się takimi samymi szatami chórowymi⁸⁶.

Kościół kolegiacki pw. Świętego Grobu Pańskiego⁸⁷ z pewnością zdobyła uznanie w oczach zarówno księcia Waclawa, jako jej fundatora i opiekuna, oraz we władzach kapituły katedralnej, skoro w 1355 r. dzięki staraniom księcia Waclawa I, kapituła otrzymała dar od wrocławskiej kapituły katedralnej – relikwie⁸⁸ swojego patrona św. Wincentego męczennika⁸⁹.

Opisywany obiekt sakralny na przestrzeni wieków swojego istnienia zmieniał swój status i funkcje. Wpierw służył jako kaplica, następnie podniesiony został do rangi kolejnej miejskiej fary, a ostatecznie z racji powołania w Legnicy kapituły otrzymał godność kolegiaty. Wiązało się to z kolejnymi, następującymi po sobie przebudowami. Najważniejsze prace przeprowadzono w latach 1397-1425, gdy wzniesiono całkiem

⁸¹ AAW, Dokumenty oznaczone sygnaturami alfabetycznymi, sygn. AA 100.

⁸² S. J u j e c z k a, *Duchowni średniowiecznej Legnicy*, s. 29.

⁸³ *Tamże*, s. 30.

⁸⁴ Pontyfikat w l. 1362-1370. Szerzej zob. J. N. D. K e l l y, *Encyklopedia Papieży*, s. 311-314; F. S e p p e l t, K. L ö f f l e r, *Dzieje Papieży*, s. 296-297.

⁸⁵ *Monumenta Poloniae Vaticana*, t. 3 *Analecta Vaticana 1202-1366*, wyd. J. P t a - ś n i k, Kraków 1914, nr 434.

⁸⁶ S. J u j e c z k a, *Duchowni średniowiecznej Legnicy*, s. 33-34.

⁸⁷ Oryg. „*Ecclesiae Collegiatae Sancti Sepulchri Dominici*”, Dokumenty Chronologiczne 1355, bez daty dziennej i miejscowości.

⁸⁸ *Tamże*.

⁸⁹ S. J u j e c z k a, *Duchowni średniowiecznej Legnicy*, s. 31.

nowy kościół odpowiadający randze książęcej kolegiaty⁹⁰. Tak duże zmiany ingerujące w strukturę i substancję budynku domagały się dokonania nowej dedykacji i w tych sytuacjach należy doszukiwać się ewentualnych zmian w wezwaniach nadawanych kościołowi.

Zachowane źródła pozwalają uchwycić nie tylko dotychczasowe patronium poświęcone Grobowi Bożemu, ale również innych patronów tego miejsca.

Dokumentem poświadczającym złożone wezwanie jest wspomniany akt confirmacji kapituły dokonany przez biskupa Przecława z Pogorzeli 3 czerwca 1363 r. Zapisano w nim, że fundacja ta została utworzona *ad laudem omnipotentis eiusdem sueque genitricis Marie virginis benedictę necnon in honore sancti sepulcri dominici et beate Hedwigis patrone et ducisse terrarum Slesie progenitricis principis memorati, ecclesiam collegiatam in fundo*⁹¹. A zatem ku czci Wszechmogącego, Najświętszej Maryi Panny Jego Matki, ku czci Grobu Pańskiego i Błogosławionej Jadwigi, patronki i księżny Śląska. Dodać należy, że odnosi się on do kapituły a nie kolegiaty, jednak kolejne źródło potwierdza powyższy kult w tytułaturze świątyni.

Źródłem tym jest inskrypcja umieszczona na tablicy upamiętniającej konsekrację nowego budynku kościelnego w 1425 roku. Według zachowanego odpisu kolegiata: „*Consecrata in Honorem S[ancti] Sepulcri Dominici, beatae Virginis Mariae, S[ancti] Wenceslai, Hedvigis & Mariae Magdaleneae, Baetarum*”⁹². Wynika z niej, że dedykacja dokonana została ku czci Świętego Grobu Pańskiego, Najświętszej Maryi Panny, św. Wacława, św. Jadwigi i św. Marii Magdaleny.

Niemodlin, kolegiata pw. Najświętszej Maryi Panny

Najstarszym uchwytnym w źródłach obiektem sakralnym w Niemodlinie była kaplica, która zapewne dała początek późniejszemu kościołowi parafialnemu i kolegiacie⁹³. Wspomniana została przez

⁹⁰ M. Biłska-Ciećwierz, *Powstanie i organizacja kapituł kolegiackich*, s. 140.

⁹¹ Cyt. za: *Urkundenbuch der Stadt Liegnitz und ihres Weichbildes bis zum Jahre 1455*, wyd. F. W. Schirrmacher, Liegnitz 1866, nr 236.

⁹² Cyt. za: S. Jujecka, *Duchowni średniowiecznej Legnicy*, s. 32.

⁹³ H. Tukaý, *Eine Untersuchung der Kirchenpatrozinien im mittelalterlichen Archidiakonat Oppeln*, s. 134.

księcia Kazimierza I opolskiego⁹⁴, który w dokumencie wystawionym w Rybniku 1 sierpnia 1288 r. przekazał swojemu palatynowi Klemensowi Gryficie szereg dóbr, jako rekompensatę za poniesione koszty wzniesienia znacznej części murów opolskiego zamku⁹⁵.

Pierwszy uchwytny w źródłach proboszcz istniejącego kościoła parafialnego wyniesionego w późniejszym czasie do rangi kolegiaty w omawianej miejscowości Eccehard wystąpił jako świadek fundacji ołtarza pw. Krzyża Świętego, św. Piotra i Pawła apostołów dla kaplicy szpitalnej bożogrobców w Nysie dokonanej przez Arnolda syna Marcina 30 września 1290 r.⁹⁶

Podniesienie kościoła parafialnego do rangi kolegiaty związane było z zapisem testamentowym tutejszego proboszcza i kanonika głogóweckiego Jana z Opola⁹⁷.

Zgodnie z dokumentem, posiadane dobra przekazał na rzecz powołania przy kościele parafialnym grona ośmiu wikariuszy wieczystych i prepozyta. W związku z tym książę Bolko IV jako pan na Niemodlinie⁹⁸ zwrócił się do biskupa wrocławskiego Wacława 5 maja 1389 r. celem zatwierdzenia fundacji⁹⁹.

Warto zwrócić uwagę na ten dokument, gdyż w historiografii uznany został za akt fundacyjny tej korporacji kościelnej¹⁰⁰. Zawiera on również

⁹⁴ W badaniach genealogicznych książąt śląskich przyjmuje się, że był najstarszym jedynym potwierdzonym przez źródła synem księcia Mieszka Płatonowego i chrześniakiem księcia Kazimierza Sprawiedliwego. Żył w l. 1178/1179-1229/1230. Dziad przyszłego króla Polski Władysława Łokietka. Szerzej zob. K. Jasiński, *Rodowód Piastów śląskich*, s. 501-503.

⁹⁵ SUB, t. 1, nr 291.

⁹⁶ SUB, t. 5, nr 479.

⁹⁷ Proboszcz Jan pochodził z opolskiej mieszczańskiej rodziny. Kanonikiem głogóweckiej kapituły kolegiackiej mianowany został wraz z jej powołaniem w 1379 r. i występuje w jej akcie fundacyjnym jako posiadacz pierwszej kanonii. Zmarł w 1389 r. Szerzej zob. E. Wólkiewicz, *Kapituła Kolegiacka św. Bartłomieja w Głogówku*, s. 75-76.

⁹⁸ Drugi syn księcia Bolka III, żył w l. 1363/1367-1437, brat znanego w Polsce biskupa poznańskiego, kujawskiego, kamińskiego i chełmińskiego Jana Kropidło. Znany z fundacji kościelnych. Szerzej zob. K. Jasiński, *Rodowód Piastów śląskich*, s. 573-576; K. Piotrowicz, *Bolesław (Bolko) IV*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 2, red. W. Konopczyński, Kraków 1936, s. 278-279.

⁹⁹ M. Bilska-Ciećwierz, *Powstanie i organizacja kapituł kolegiackich*, s. 176. Edycji dokumentu księcia Bolka IV dokonał J. Heyne, *Dokumentierte Geschichte des Bisthums und hochstiftes Breslau*, t. 2, s. 870-874 przypis 1.

¹⁰⁰ M. Bilska-Ciećwierz, *Powstanie i organizacja kapituł kolegiackich*, s. 176.

ważne treści związane z tematem niniejszych rozważań oraz określające specyfikę omawianego obiektu i kolegium.

Nie była to bowiem typowa zgodnie ze zwyczajem i prawem kościelnym kapituła kolegiacka w pełnym tego słowa znaczeniu¹⁰¹. Jej strukturę stanowił prałat prepozyt i jednocześnie proboszcz parafii niemodlińskiej oraz grupa ośmiu wikariuszy wieczystych. Obowiązkiem tego gremium było przede wszystkim odprawianie trzech mszy św. w ciągu dnia oraz wspólnotowych modlitw brewiarzowych zgodnie z zasadami przyjętymi w innych kapitułach. Prawo patronatu nad większością członków kolegium otrzymał książę niemodliński (prepozytura i sześć wikarii). Dwie wikarie, duszpasterską i kaznodziejską, w kwestii prezenty i patronatu dzierżył prepozyt¹⁰². Zapewne wiązało się to z codzienną posługą parafialną, za którą jako proboszcz był on odpowiedzialny.

Mimo iż nie była to tradycyjna kapituła, to jednak już w dokumencie fundacyjnym kościół parafialny, przy którym powołano korporację, nazwany został kolegiatą¹⁰³.

Wezwanie kościoła kolegiackiego po raz pierwszy poświadczone zostało w omawianym dokumencie fundacyjnym księcia Bolka IV z 1389 r.: „*parrochiale ecclesiam in Falkenberg sub honore sanctissime virginis Marie dedicatam*”¹⁰⁴.

Brak wcześniejszych źródeł nie pozwala na jednoznaczne wskazanie pierwotnego patrocynium tegoż obiektu sakralnego, biorąc pod uwagę przebudowę XIII-wiecznej kaplicy (być może starszej), co wiązało się z przyjęciem funkcji kościoła parafialnego dla Niemodlina przed 1290 r., gdy, jak wspomniano, wymieniony został pierwszy znany w dokumentach proboszcz. Jednakże kult maryjny, interpretowany poprzez patronat nad kościołami i kaplicami, wskazuje na dawną metrykę tego wezwania i nie można wykluczyć jego trwałości w Niemodlinie.

¹⁰¹ Upodobiła się raczej do prepozytury i tak została określona w sprawozdaniu wizytacyjnym z 1679 r.: „[...] *praepositura parochialis ecclesia in civitate Falkenberg*”. Cyt. za: VB II, s. 204.

¹⁰² M. B i ł s k a - C i e ś w i e r z, *Powstanie i organizacja kapituł kolegiackich*, s. 176-177.

¹⁰³ „[...] *quod ecclesia prefata in Falkenberg parochialis inantea censeatur et conserrari debet collegiata*”, cyt. za: J. H e y n e, *Dokumentirte Geschichte des Bisthums und hochstiftes Breslau*, t. 2, s. 871.

¹⁰⁴ *Tamże*, s. 870.

Z okresu średniowiecza warto przytoczyć dokument księcia cieszyńskiego i oświęcimskiego, oraz pana na Głogówku Kazimierza¹⁰⁵, który 2 kwietnia 1416 r. nadał wikariuszom niemodlińskim 30 grzywien czynszu rocznie z majątków w Toszku. W dokumencie potwierdzony został tytuł kolegiaty poświęcony Najświętszej Maryi Pannie¹⁰⁶.

Kilka dokumentów średniowiecznych potwierdza wezwanie kolegiaty NMP¹⁰⁷.

Potwierdzeniem tego, iż dewocja maryjna była w późniejszych wiekach kontynuowana, są sprawozdania z wizytacji kanonicznych przeprowadzonych w kolegiacie. W 1679 r. wizytator zapisał wezwanie kościoła jako konsekrowanego ku czci Najświętszej Maryi Panny¹⁰⁸. Z kolei archidiakon opolski Marcin Teofil Stephetius przeprowadzając wizytację kanoniczną 21 maja 1687 r. nie tylko potwierdził maryjną dedykację, ale również uszczegółowił ją poprzez nadanie konkretnej atrybucji: Wniebowzięcia NMP (oryg. [...] *consecrata sub titulo assumptionis beatae Mariae virginis, qua die celebratur patrocinium*)¹⁰⁹. Potwierdził jednocześnie, że tego dnia (15 sierpnia) sprawowano uroczystą liturgię tytułu kościoła.

Drugim aspektem trwałości kultu maryjnego było święto dedykacji kolegiaty w niedzielę przed obchodem liturgicznym Narodzenia NMP (8 września)¹¹⁰. Podczas przeprowadzanej w 1687 r. lustracji prałat wizytujący kościół zauważył, że ołtarz główny kolegiaty poświęcony jest tajemnicy Wniebowzięcia NMP, a jeden z ołtarzy bocznych, który wcześniej dedykowany był Św. Krzyżowi, nosił wezwanie

¹⁰⁵ Kazimierz (Każko, Kazek) żył w l. 1393/1399-1433, książę oświęcimski. Szerzej zob. K. J a s i ń s k i, *Rodowód Piastów śląskich*, s. 634-636; T e n ż e, hasło: *Kazimierz, Każko* [w:] EK, t. 8, red. B. M i g u t, Lublin 2000, kol. 1279.

¹⁰⁶ Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Rep. 135, sygn. 70, nr 3 (dalej: AP Wrocław); R. S t e l m a c h, *Kolegiaty na Opolszczyźnie w świetle zachowanych dokumentów (Niemodlin, Opole, Racibórz)*, [w:] *Tysiącletnie dziedzictwo kulturowe diecezji wrocławskiej*, red. A. B a r c i a k, Katowice 2000, s. 173.

¹⁰⁷ AP Wrocław, Rep. 135, sygn. 70, nry: 5, 6, 7, 8.

¹⁰⁸ VB II, s. 205.

¹⁰⁹ Cyt. za: *Tamże*, s. 278.

¹¹⁰ *Tamże*. Warto dodać, iż już od średniowiecza w diecezji wrocławskiej do której należała korporacja niemodlińska święto to należało do najważniejszych obchodów kościelnych o cieszyło się najwyższym rytem liturgicznym Triplex. Zob. E. M a t e j a, *Śląski Kalendarz Liturgiczny Świętych. Geneza i rozwój do czasu reformy Piusa X*, Opole 2006, s. 71.

NMP Częstochowskiej. Altaria ta opatrzona została fundacją, zgodnie z którą w sobotę należało przy niej sprawować mszę św. wotywną ku czci NMP¹¹¹.

Powyższe świadectwa wskazują jednoznacznie na szczególną specyfikę i wrażliwość religijną kapituły i parafii opartej na kulcie Matki Bożej.

Opole, kolegiata pw. Krzyża Świętego

Kościół pw. św. Krzyża w Opolu wspomniany został po raz pierwszy w dokumencie biskupa wrocławskiego Wawrzyńca wystawionym podczas poświęcenia kościoła w Skorogoszczy k. Brzegu w 1223 r. Dotyczył on nadania dziesięcin na utrzymanie szpitala, z wyjątkiem tych, które należały m. in. do kościoła opolskiego¹¹².

Współcześnie historycy przyjmują, iż kościół swoje powstanie zawdzięcza inwestycji księcia opolskiego Jarosława¹¹³ w ostatnim dziesięcioleciu XII w¹¹⁴. Warto zauważyć, iż w dawniejszej historiografii pojawiła się tradycja o założeniu kościoła już ok. 1000 r.¹¹⁵. Brak bezpośrednich źródeł nie pozwala jednak na wyciąganie aż tak dalekich wniosków i rozwinięcie tej koncepcji¹¹⁶.

W związku z faktem, że nie jest znany dokument fundacyjny kapituły kolegiackiej w Opolu nie można jednoznacznie stwierdzić, kiedy została założona oraz przez kogo. Stan zachowanych źródeł pozwala jednak na ustalenie *terminus ante quem* jej powołania. Pierwszym dokumentem

¹¹¹ VB II, s. 287.

¹¹² SUB, t. 1, nr 238.

¹¹³ Książę opolski i biskup wrocławski sprawujący pontyfikat w l. 1198-1201. Żył w l. 1142/1160-1201. Szerzej zob. J. Mańdzioł, *Rządcy (Archi) Diecezji Wrocławskiej na przestrzeni wieków*, s. 41-43; K. Jasieński, *Rodowód Piastów śląskich*, s. 77-79 i przypis 5.

¹¹⁴ M. Biłska-Ciechwierz, *Powstanie i organizacja kapituł kolegiackich*, s. 64.

¹¹⁵ R. Nieszwiec, *Z dziejów kapituły kolegiackiej w Opolu do końca XV wieku*, s. 72. Tam dalsza literatura dotycząca tej problematyki. Warto odnotować, że lokalna tradycja o fundacji kościoła Świętego Krzyża przez Bolesława Chrobrego potwierdzona była również w XVIII wiecznych tekstach opolskich dominikanów, będących odpisami z dawnej średniowiecznej kroniki por. A. Pobóg-Lenartowicz, *Zaginiona średniowieczna kronika dominikanów opolskich*, [w:] „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego”, t. 31 (2011), s. 326 (dalej SHTSO).

¹¹⁶ Problematykę datacji wzniesienia kościoła przywołując obszerną literaturę i źródła podniósł R. Nieszwiec, *Kościół opolskie w I połowie XIII w.*, [w:] *Sacra Silentii Provincia. 800 lat powstania dziedzicznego księstwa opolskiego (1202-2002)*, red. A. Pobóg-Lenartowicz, Opole 2003, s. 119-124.

informującym o istnieniu kapituły, a z pewnością urzędu prepozyta w Opolu, jest dokument wystawiony przez biskupa wrocławskiego Tomasza I¹¹⁷, który 1239 r. przekazał nyski szpital zakonowi bożogrobców w Miechowie. Wśród świadków tego aktu wymieniony został Grzegorz prepozyt opolski¹¹⁸.

Wynika z powyższego, że kapituła wykształciła się przed tą datą skoro odnotowano w tym czasie jej przełożonego. Najczęściej przywoływane cezury czasowe oscylują wokół lat 1232-1239¹¹⁹.

Równie problematyczna jest osoba fundatora kapituły. Roman Stelmach i przywoływany badacz dziejów kapituły opolskiej Nieszwiec uznali, na podstawie przede wszystkim dawnej literatury opartej na nie do końca przekonujących źródłach, bądź do dziś niezachowanych, że fundatorem kapituły był jeden z biskupów wrocławskich przy czym najczęściej wymieniano bpa Tomasza I¹²⁰. Nie można jednak jednoznacznie tego stwierdzić. Warto przy tej okazji zwrócić uwagę na kwestię sprawowanego patronatu nad poszczególnymi prebendami prałackimi i kanonicznymi. Wymieniając je i analizując dostrzegany jest również wkład książęcy i zaangażowanie w kształtowanie struktury wewnętrznej korporacji kanonicznej, co wskazuje na udział władzy świeckiej przy powoływaniu kapituły¹²¹.

Wezwanie kolegiaty w Opolu po raz pierwszy wymienia przywołany powyżej dokument z 1223 r. Biskup Wawrzyniec poświadczył w nim patronium Świętego Krzyża (oryg. *ecclesie sancte Crucis in Opol*)¹²².

¹¹⁷ Biskup wrocławski w l. 1232-1268. Szerzej zob. J. Mańdzuk, *Rządcy (Archi) Diecezji Wrocławskiej na przestrzeni wieków*, s. 48-56.

¹¹⁸ SUB, t. 2, nr 173.

¹¹⁹ R. Stelmach, *Kolegiaty na Opolszczyźnie w świetle zachowanych dokumentów (Niemodlin, Opole, Racibórz)*, s. 175, nie przywołuje tego dokumentu choć w Archiwum Państwowym we Wrocławiu znajduje się jego transumpt z XVII w., a oryginalny dokument został wydany współcześnie przez redaktorów serii wydawniczej śląskich dokumentów pt. Schlesische Urkundenbuch. Por. Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Rep. 103, nr 1 (dalej: AP Wrocław). Stąd jego teza o najstarszym dokumencie dotyczącym kapituły w Opolu wystawionym przez legata papieskiego Gwidona z 31 lipca 1267 jest błędna; R. Nieszwiec, *Z dziejów kapituły kolegiackiej w Opolu do końca XV wieku*, s. 75 i przypis 49 tam dalsza literatura.

¹²⁰ Tenże, s. 74-77; R. Stelmach, *Kolegiaty na Opolszczyźnie w świetle zachowanych dokumentów (Niemodlin, Opole, Racibórz)*, s. 176.

¹²¹ M. Bilśka-Ciećwierz, *Powstanie i organizacja kapituł kolegiackich*, s. 64 i przypis 64.

¹²² SUB, t. 1, nr 238.

Czy było to pierwotne wezwanie dla kościoła parafialnego w Opolu tego nie można jednoznacznie ustalić, choć wskazuje na to zarówno dość wczesne poświadczenie tego tytułu jak również tradycja o posiadaniu już w XI wieku relikwii Krzyża Świętego przez duchowieństwo opolskie (najstarsze na obszarze Górnego Śląska)¹²³, popularność kultu Krzyża Świętego szczególnie od czasu wypraw krzyżowych¹²⁴ oraz pojawienie się w XII wieku w herbie Opola jako godła połowa krzyża. Znak ten następnie przysposobiła sobie kapituła kolegiacka¹²⁵.

Kolejnym potwierdzeniem stałości tytułu kolegiaty Świętego Krzyża jest dokument wystawiony we Wrocławiu 23 marca 1268 r. w którym biskup Tomasz I ufundował szóstą kanonię w kapitule. Wymienia przy tym wezwanie kościoła: *ecclesia sancte crucis Opoliensis*¹²⁶.

Również biskup wrocławski Jan III Romka¹²⁷ potwierdza dwukrotnie to patrocinium w dokumencie wystawionym we Wrocławiu 17 listopada 1295 r. dotyczącym ustanowienia kolejnej prebendy kanonickiej¹²⁸.

Według dokumentu wystawionego 4 maja 1325 r. kanonik opolski Henryk wzniosł w kościele kolegiackim ołtarz ku czci św. Mikołaja (oryg. „[...] *altari in ecclesia St. Crucis apud Opol in honorem S. Nicolai constructa*”)¹²⁹.

Z początku 2 poł. XIV w. pochodzi potwierdzenie wezwania kolegiaty opolskiej pw. Świętego Krzyża zamieszczone w dokumencie biskupa Przecława z Pogorzeli, który 31 maja 1357 r. potwierdził dokument

¹²³ Sceptyczna wobec tej tradycji i istnienia wcześniejszego XI wiecznego kościoła pozostaje Aleksandra Witkowska ze względu na brak rezultatów badań archeologicznych poświadczających tego typu obiekt sakralny w mieście. Por. A. Witkowska, *Titulus Ecclesie. Wezwania współczesnych kościołów katedralnych w Polsce*, Warszawa 1999, s. 78.

¹²⁴ A. S z y m a ń s k i, *Patrocinia Krzyża Świętego w Polsce*, [w:] SHTŚO, t. 27 (2007), s. 141.

¹²⁵ Szerzej zob. R. N i e s z w i e c, *Kapituła Kolegiacka w Opolu w okresie rządów Habsburgów 1532-1741*, Opole 2006, s. 13; H. T u k a y, *Eine Untersuchung der Kirchenpatrozinien im mittelalterlichen Archidiakonats Oppeln*, s. 110-111; ze starszej literatury: E. M. S c h r a m e k, *Das Kollegiatstift zum hl. Kreuz in Oppeln. ein Beitrag zur Breslauer Diözesangeschichte*, Breslau 1915, s. 10. Również i ten autor kładzie nacisk na lokalną tradycję powiązaną z otrzymaniem relikwii Krzyża Świętego.

¹²⁶ SUB, t. 4, nr 55.

¹²⁷ Biskup wrocławski w l. 1292-1301. Szerzej zob. J. M a n d z i u k, *Rządcy (Archi) Diecezji Wrocławskiej na przestrzeni wieków*, s. 64-67.

¹²⁸ SUB, t. 6, nr 225.

¹²⁹ AP Wrocław, Rep. 111, sygn. 101, nr 14.

swojego poprzednika biskupa Henryka z Wierzbnej dotyczącego nadania dóbr oraz procedur administracyjnych i personalnych w kapitule. W akcie tym biskup przywołał kustosa Szczepana z kościoła kolegiackiego Świętego Krzyża w Opolu (oryg.: „[...] *Stephanus, custos ecclesiae St. Crucis collegiatae in Opol*”) ¹³⁰.

Tego typu średniowieczne dokumenty jednoznacznie wskazują patrocinium kolegiaty i poświadczają jego znajomość w lokalnym Kościele.

Nowożytnie sprawozdania wizytacyjne także wskazują na ugruntowany kult Świętego Krzyża w kolegiacie opolskiej w świetle patrociniów.

W najstarszym tego typu źródle pochodzącym z 1653 r. ¹³¹, jak również w wizytacji z 1686 r. ¹³², potwierdzone zostało wezwanie Świętego Krzyża dla kolegiaty. Warto jednocześnie analizując powyższe akta zwrócić uwagę na patrocinia wewnętrzne dotyczące tytułów wymienionych ołtarzy, które w większości pochodziły jeszcze z czasów średniowiecznych.

Najważniejszy w kościele był oczywiście ołtarz główny. Wizytatorzy z XVII wieku jednoznacznie wskazywali, że był on konsekrowany pod tytułem Świętego Krzyża i wezwaniem Wniebowzięcia NMP (oryg.: „*Altare majus sub Titulo S. Crucis et Invocatione B. M. V. in Coelum assumpte*”) ¹³³.

W przestrzeni sakralnej znajdował się również boczny ołtarz pw. Świętego Krzyża (oryg.: „*Altare Tituli S. Crucis*”) ¹³⁴.

¹³⁰ AP Wrocław, Rep. 111, sygn. 101, nr 17.

¹³¹ *Najstarszy zachowany protokół wizytacyjny kościoła kolegiackiego i kapituły Świętego Krzyża w Opolu z 1653 r.*, oprac. i wyd. K. D o l a, [w:] STHSO, t. 12 (1987), s. 231.

¹³² VB II, s. 604.

¹³³ *Najstarszy zachowany protokół wizytacyjny kościoła kolegiackiego i kapituły Świętego Krzyża w Opolu z 1653 r.*, s. 226; VB II, s. 601. Rudolf Nieszwiec prowadzący badania nad kapitułą i kolegiatą wymienił jako współpatronów ołtarza głównego również św. Marię Magdalенę i św. Dorotę. Sam ołtarz datował na rok 1518. Zob. R. N i e s z w i e c, *Kapituła Kolegiacka w Opolu w okresie rządów Habsburgów 1532-1741*, s. 265.

¹³⁴ *Najstarszy zachowany protokół wizytacyjny kościoła kolegiackiego i kapituły Świętego Krzyża w Opolu z 1653 r.*, s. 230; VB II, s. 603. Miał być wspomniany już w XIV w. Wg Schramka 28 września 1361 r. dawny burgrabia opolski Jan (Jescho) obdarzył tą altarię czynszem 3 grzywien ze swojego browaru w zamian za co wikariusze mieli odprawiać 4 Msze święte rocznie za fundatora. Zob. E. M. S c h r a m e k, *Das Kollegiatstift zum hl. Kreuz in Oppeln*, s. 42-43. Potwierdzałoby to przypuszczenie, że ołtarz ten należał do kolegium wikariuszy kolegiaty. Szerzej zob. R. N i e s z w i e c, *Kapituła Kolegiacka w Opolu w okresie rządów Habsburgów 1532-1741*, s. 275.

Jeszcze jedną formą kultu związanego z Męką Chrystusa i Krzyżem była altaria nosząca wezwanie *Depositionis De Cruce Christi Domini*¹³⁵, które tłumaczone jest jako Zdjęcie z Krzyża¹³⁶.

Powyższe przykłady jednoznacznie ukazują troskę kapituły opolskiej o kult Krzyża Świętego i pielęgnowanie pamięci o patrocinium poprzez różne formy liturgicznej czci.

Otmuchów/Nysa, kolegiata pw. św. Mikołaja i św. Jana Ewangelisty¹³⁷

Pierwsza wiarygodna wzmianka dotycząca kościoła w Otmuchowie¹³⁸ pochodzi z dokumentu biskupa Tomasza I wystawionego w 1244 roku, w którym przeznaczył dla kościoła pw. św. Marii Magdaleny w Karłowicach Wielkich, będącego filią parafii w Otmuchowie, dziesięcinę¹³⁹. Zrozumiałym jest zatem fakt, że kościół ten powstał znacznie wcześniej, skoro posiadał już w tym czasie świątynię afilionowaną do parafii. Przyjmuje się zatem koncepcję, że mógł powstać już w XII wieku ze względu m. in. na patrocinium św. Mikołaja, w sąsiedztwie targu w centrum podgrodzia¹⁴⁰.

Pierwszy znany proboszcz Eccard (Ekkehard z Kałkowa) wspomniany został dość późno, gdyż dopiero w dokumencie 29 marca 1261 r. jako świadek nadania przez biskupa Tomasz I rycerzowi Sulisławowi zwanemu Warcza 6 łanów gruntów w Suszkowicach za wierną służbę i wsparcie Kościoła¹⁴¹.

Dotychczasowy kościół farny w Otmuchowie w 1386 roku podniesiony został do rangi kolegiaty nowoutworzonej kapituły kolegiackiej

¹³⁵ Najstarszy zachowany protokół wizytacyjny kościoła kolegiackiego i kapituły Świętego Krzyża w Opolu z 1653 r., s. 230; VB II, s. 604.

¹³⁶ R. Nieszewicz, *Kapituła Kolegiacka w Opolu w okresie rządów Habsburgów 1532-1741*, s. 277.

¹³⁷ Wyczerpującą zagadnienie funkcjonowania kapituły otmuchowskiej przestawiła E. Wólkiewicz, *Kapituła kolegiacka św. Mikołaja w Otmuchowie*, ss. 429. Stąd autor ograniczył się do podania jedynie bardzo zwięzłych i podstawowych danych dotyczących kolegiaty.

¹³⁸ Problematykę dotyczącą początków kościoła w Otmuchowie i błędną interpretację wynikającą z dokumentu z 1234/1235 roku uznanego obecnie jako fałszyfikat omówiła: E. Wólkiewicz, *Kapituła kolegiacka św. Mikołaja w Otmuchowie*, s. 69.

¹³⁹ SUB, t. 2, nr 278.

¹⁴⁰ E. Wólkiewicz, *Kapituła kolegiacka św. Mikołaja w Otmuchowie*, s. 69-70.

¹⁴¹ SUB, t. 3, nr 580. Wydawcy serii uznają go za fałszyfikat.

z fundacji lekarza biskupiego oraz prepozyta kapituły kolegiackiej pw. św. Idziego we Wrocławiu Bertolda Fulschussila, który przeznaczył 133 grzywny rocznego czynszu¹⁴².

Nieco inaczej do kwestii fundacji teŝe korporacji kościelnej odniosła się zaś M. Bilska-Ciećwierz zwracając uwagę na zaangażowanie w ten proces biskupa wrocławskiego i stosunek kapituły do jego osoby¹⁴³. Trzeba bowiem zauwaŝyć, ŝe była to jedna z ulubionych siedzib biskupich przede wszystkim ordynariusza wrocławskiego Waćława II Legnickiego. Stąd wniosek, ŝe kapituła kolegiacka dodawałaby dostojności i uświetniła biskupie miasto oraz nadała splendoru sprawowanym celebracjom liturgicznym i mogła wspomóc administracyjne zarządzanie biskupim księstwem¹⁴⁴.

Dokument zatwierdzający fundację i erygujący przy kościele parafialnym w Otmuchowie kapitułę kolegiacką wystawił 7 czerwca 1386 r. biskup wrocławski Waćław II Legnicki¹⁴⁵. Papieska konfirmacja dla kolejnej korporacji kościelnej w diecezji wrocławskiej udzielona została z upowaŝnienia papieŝa Urbana VI 12 paŝdziernika 1387 r. przez arcybiskupa praskiego Jana¹⁴⁶.

Warto zauwaŝyć, ŝe zachowane statuty regulujące funkcjonowanie i działalność kapituły otmuchowskiej św. Mikołaja spisane zostały w 1391 r. i, jak ustaliła to badaczka, kapituły w duŝej mierze oparte zostały o podobne kodyfikacje jak sporządzone dla kapituły kolegiackiej Świętego Krzyŝa we Wrocławiu i św. Bartłomieja w Głogówku¹⁴⁷.

¹⁴² Okoliczności fundacji kapituły, jej uposaŝenia w świetle zachowanych źródeł przedstawiła: E. Wółkiewicz, *Kapituła kolegiacka św. Mikołaja w Otmuchowie*, s. 77-123.

¹⁴³ Na rzecz kapituły w Otmuchowie biskup Waćław przekazał część dochodów z kolegiaty św. Idziego we Wrocławiu. AP Wrocław, Rep 135, sygn. D 229.

¹⁴⁴ M. Bilska-Ciećwierz, *Powstanie i organizacja kapituł kolegiackich*, s. 148.

¹⁴⁵ AP Wrocław, Rep. 102, nr 72.

¹⁴⁶ *Monumenta Vaticana Res Gestas Bohemicas illustrantias*, t. 5 *Acta Urbani VI et Bonifatii IX 1378-1404*, cz. 1, wyd. L. Klicman, Praga 1903, nr 152 (dalej MVB). W zachowanym średniowiecznym odpisie podstawowych dokumentów dot. kapituły kolegiackiej w Otmuchowie zamieszczono datę 1389 por. AP Wrocław, Rep 135, sygn. D 229. Z kolei zaś W. Urban rekonstruuje proces konfirmacji papieskiej uznając, ŝe aktu tego dokonał papieŝ Urban VI w dniu 12 paŝdziernika 1388 r., a z polecenia Stolicy Apostolskiej dokonał tego arcybiskup praski Jan 27 września 1389 r. zob. W. Urban, *Studia nad dziejami wrocławskiej diecezji w pierwszej połowie XV wieku*, s. 65.

¹⁴⁷ E. Wółkiewicz, *Kapituła kolegiacka św. Mikołaja w Otmuchowie*, s. 123-124.

Podjmując problematykę wezwania kolegiaty należy kwestię tę przedstawić dwuwymiarowo. Gdyż jak wiadomo 1 września 1477 r. kapituła kolegiacka przeniesiona została w skutek wojen husyckich na stałe do Nysy¹⁴⁸. Stąd dla zachowania chronologii przedstawione zostaną źródła wskazujące na patrocinię kolegiaty w Otmuchowie, a następnie podstawowe dane na temat nowej kolegiaty i jej dedykacji po translokacji do Nysy.

Najstarszym źródłem potwierdzającym wezwanie kościoła jest dokument biskupa wrocławskiego Tomasza II Zaręby¹⁴⁹ z 30 lipca 1284 r. w którym ogłosił ekskomunikę na księcia wrocławskiego Henryka IV Probusa¹⁵⁰ oraz interdzykt na wszystkie miejsca, w których by przebywał. Dokument ten wystawiony został w Otmuchowie w kościele pw. św. Mikołaja przed celebracją Mszy św. (oryg. *in ecclesia parochiali sancti Nicolai in Otmuchow ante missam*)¹⁵¹.

Tytuł kościoła parafialnego jako poświęconego osobie św. Mikołaja potwierdzony został w dokumencie z 3 października 1292 r. dotyczącego sporu o dziesięciny przynależne kościołowi w Otmuchowie i tamtejszej altarii (oryg. *ecclesie sancti Nicolai de Otmuchow, ecclesie beati Nicolai de Otmuchow, plebano sancti Nicolai in Otmuchow*)¹⁵².

Również późniejsze źródła średniowieczne dokumentują trwałość tego wezwania¹⁵³.

Kolejnym patrocinium kościoła jakie pojawia się w źródłach jest Bóg Wszechmogący i Najświętsza Maryja Panna, oraz św. Mikołaj

¹⁴⁸ *Tamże*, s. 89-91.

¹⁴⁹ Biskup wrocławski w l. 1270-1292. Szerzej zob. J. M a n d z i u k, *Rządcy (Archi) Diecezji Wrocławskiej na przestrzeni wieków*, s. 58-63; M. M a c i e j o w s k i, *Orientacje polityczne biskupów metropolii gnieźnieńskiej 1283-1320*, Kraków 2007, *passim*.

¹⁵⁰ Żył w l. 1257/1258-1290. Książę wrocławski w l. 1270-1290, książę krakowski w l. 1288-1290, Szerzej zob. Z. Z i e l o n k a, *Henryk Prawy*, Poznań 2015, ss. 293; Z. B o r a s, *Książęta piastowscy Śląska*, Katowice 1978, s. 131-161. Na temat sporu między księciem a biskupem szerzej zob. N. J e r z a k, *Wielki spór biskupa Tomasza II z księciem Henrykiem IV Probusiem o należne Kościołowi prawa w latach 1272-1287*, Wrocław 2022, ss. 344. Tam też dalsza literatura i edycja dokumentów dotycząca tej kwestii.

¹⁵¹ SUB, t. 5, nr 135.

¹⁵² SUB, t. 6, nr 70.

¹⁵³ AAW, Regesty, t. 36: 1473, 8 marca, Nysa, s. 8 - list indulencyjny kard. Marka patriarchy Akwilei; 1503, 25 sierpnia, Buda, s. 11- list odpustowy na rzecz ołtarza św. Wolfganga w kościele parafialnym pw. św. Mikołaja w Otmuchowie. Wykaz roczny źródeł dotyczących wezwania z l. 1398. 1401, 1411, 1432, przedstawił: W. M a r s c h a l l, *Alte Kirchenpatrozinien des Archidiakonates Breslau*, Köln 1966, s. 202.

wyznawca i biskup¹⁵⁴. Najstarszym potwierdzeniem tego patronatu jest wspomniany akt fundacyjny kapituły kolegiackiej w Otmuchowie z 7 czerwca 1386 r. Biskup erygował kapitułę przy kościele parafialnym pw. Boga Wszechmogącego, Niepokalanej Maryi Dziewicy i św. Mikołaja wyznawcy i biskupa podniesionym do godności kolegiaty (oryg. *Ad laudem quoque gloriam et honore Dei omnipotentis, Mariae virginis illibata, ac sancti Nicolai confessoris et pontificis gloriosi in cuius honore ecclesiae parochialis*)¹⁵⁵.

Interesującym przykładem potwierdzającym wezwanie kolegiaty poświęconej św. Mikołajowi jest pieczęć kapituły znana od 8 maja 1391 r. W otoku umieszczono legendę o treści: *S. Capituli Ecclesie Sancti Nicolai in Othmuchow*¹⁵⁶.

W okresie średniowiecza doszło do kolejnego przekształcenia patrocinium kolegiaty otmuchowskiej, na co wskazują zatwierdzone w 1391 r. statuty kapituły ulokowanej przy tym kościele. Omawiany obiekt sakralny w tym czasie nosił wezwanie dedykowane Wszechmogącemu Bogu, św. Mikołajowi, św. Stanisławowi i św. Jadwidze wybrance (oryg. *Ad honorem Omnipotentis Dei, sancti Nicolai, sancti Stanislai et Hedwigis electe*)¹⁵⁷.

E. Wólkiewicz upatruje nadanie wezwań sekundarnych ku czci św. Stanisława i św. Jadwigi w ceremonii konsekracji kolegiaty¹⁵⁸.

¹⁵⁴ Analizując wezwanie obiektu sakralnego należy mieć zawsze na uwadze fakt, iż każdy kościół, kaplica czy ołtarz z natury poświęcony jest Bogu jako adresatowi sprawowanego kultu chrześcijańskiego. Szerzej zob. S. Wróblewski, *Patrocinia Archidikonatu Wrocławskiego według protokołów wizytacyjnych z lat 1579-1580*, cz. 2, [w:] „Nasza Przeszłość”, t. 139 (2023), s. 79-81. Nie mniej jednak jest ono uchwytne w źródłach jeszcze średniowiecznych stąd dla ścisłości należało je również przedstawić.

¹⁵⁵ AP Wrocław, Rep. 135, sygn. D 229.

¹⁵⁶ E. Wólkiewicz, *Kapituła kolegiacka św. Mikołaja w Otmuchowie*, s. 158.

¹⁵⁷ AP Wrocław, Rep. 135, sygn. D 229, Statuta, s. 12.

¹⁵⁸ E. Wólkiewicz, *Kapituła kolegiacka św. Mikołaja w Otmuchowie*, s. 83. W swoim rozważaniu dotyczącym patrocinium św. Stanisława i św. Jadwigi oparła się na pracy J. A. Kopietz, *Das Collegiatstift von St. Nikolaus in Ottmachau (1386-1477)*, [w:] „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens”, red. C. Grunhagen, t. 26, Breslau 1892, s. 132, który nie odwołał się do żadnego źródła. Autorka zaś wspominała o wszystkich patronach świątyni, którzy zamieszczeni zostali w Statutach kapituły. Pewnie niedosyt wzbudza brak szczegółowego opracowania zagadnienia patrocinium kolegiaty tym bardziej, że badaczka poświęciła temu zagadnieniu oddzielny punkt w swojej pracy omawiając przede wszystkim ogólny kult św. Mikołaja, zob. E. Wólkiewicz, *Kapituła kolegiacka św. Mikołaja w Otmuchowie*, s. 81-84.

Wartym przybliżenia źródłem dotyczącym najpewniej ugruntowania w mentalności religijnej tytułu tego ważnego kościoła i pogłębienia kultu do św. Mikołaja i św. Stanisława było nadanie w Rzymie 8 marca 1401 r. odpustu w święta wspominanych patronów dla nawiązujących kolegiatę wiernych¹⁵⁹.

Ten sam podwójny tytuł świętych biskupów Mikołaja i Stanisława potwierdza indulgencja ofiarowana 8 marca 1473 r. w Nysie przez kard. Marka patriarchę Akwilei i legata papieskiego na prośbę kapituły w Otmuchowie¹⁶⁰.

Z okresu nowożytnego, gdy kościół ten pełnił już wyłącznie funkcję parafialnego wartym przywołania jest protokół wizytacyjny prałata Teodora Lindanusa z 22 sierpnia 1579 r. W źródle tym wspomniano, że kościół konsekrowany był ku czci Świętej i Niepodzielnej Trójcy, św. Stanisława, św. Mikołaja i św. Marcina biskupów, św. Jana Chrzciciela, św. Jana Ewangelisty, św. Michała archanioła i wszystkich świętych aniołów (oryg. *Ecclesia haec consecrata est in honorem sanctae et in individuae Trinitatis, Stanislai, Nicolai et Martini pontificum, Ioannis baptistae, Ioannis evangelistae, Michaelis archangeli et omnium sanctorum angelorum*)¹⁶¹. Sprawozdanie z wizytacji przeprowadzonej przez archidiacona wrocławskiego Piotra Gebauera w 1638 zawiera jedynie patrocinium św. Mikołaja (oryg. *Ecclesiae patronus habeatur s. Nicolaus*)¹⁶². Tę samą informację poświadczył podczas wizytacji z l. 1666/1667 Karol Franciszek Neander archidiacon wrocławski, scholastyk w kapitule Świętego Krzyża i biskup sufragan wrocławski¹⁶³.

O kulcie św. Mikołaja jako najważniejszego patrona kościoła w Otmuchowie świadczy również papieskie Brewe Innocentego XII¹⁶⁴, który 10 października 1695 r. nadał temuż kościołowi odpust zupełny w święto liturgiczne św. Mikołaja (6 grudnia) na okres 7 lat¹⁶⁵.

¹⁵⁹ MVB, t. 5, *Acta Urbani VI et Bonifatii IX*, cz. 2 1397-1404, wyd. C. Krofta, Praga 1905, nr 1738.

¹⁶⁰ AAW, Regesty, t. 36: 1473, 8 marca, Nysa, s. 8.

¹⁶¹ *Visitationsberichte der Diözese Breslau. Archidiakonats Breslau*, wyd. J. Jungni t z, Breslau 1902, s. 82 (dalej: VB I).

¹⁶² *Tamże*, s. 123.

¹⁶³ *Tamże*, s. 563.

¹⁶⁴ Pontyfikat w l. 1691-1700. Szerzej zob. J. N. D. Kelly, *Encyklopedia Papieży*, s. 405-407.

¹⁶⁵ AAW, Regesty, t. 36: 1695, 10 października Rzym, s. 24.

Wskutek niszczących Śląsk wojen husyckich i nieustannego zagrożenia czeskiego wynikającego z zamkowych ufortyfikowań Otmuchowa kapituła kolegiacka, decyzją biskupa wrocławskiego Rudolfa z Rüdeshelm¹⁶⁶ za zgodą kapituły katedralnej i kolegiackiej w Otmuchowie, przeniesiona została 1 września 1477 r. do stolicy księstwa biskupiego w Nysie¹⁶⁷. W zachowanym i wydany również drukiem stosownym dokumencie biskupa Rudolfa datowanym na 29 sierpnia 1477 r. wymieniony został nowy kościół kolegiacki jako siedziba kapituły, będący dotychczas kościołem parafialnym noszącym wezwanie św. Jana Chrzciciela i św. Jana Ewangelisty na tzw. Starym mieście¹⁶⁸.

Tradycja dotycząca początkowej historii tego kościoła wskazująca rok 1317 jako datę jego wzniesienia została odrzucona¹⁶⁹. Jak zauważyła E. Wólkiewicz szczególne znaczenie dla datacji tego obiektu sakralnego ma zapis w Księdze Uposażenia Biskupstwa Wrocławskiego z ok. 1305 roku, gdzie omawiając majątek kościołów wymieniony został kościół na Starym Mieście w Nysie (*Ecclesia in Antiqua civitate Nisse*) i jego proboszcz, co także wskazuje na pierwotną funkcję tego kościoła¹⁷⁰.

Najstarszym poświadczeniem wezwania kościoła wg W. Marschalla jest dokument wystawiony w Nysie 11 sierpnia 1311 r. dotyczący majątku bożogrobców w Nysie, w którym wymieniony został kościół św. Jana¹⁷¹. Tytuł kościoła, jako poświęconego Janowi Ewangeliste, choć bez podania źródła ustalił August Müller w pracy poświęconej duchowieństwu Nysy¹⁷².

¹⁶⁶ Biskup wrocławski w l. 1468-1482. Szerzej zob. J. Mańdzuk, *Rządcy (Archi) Diecezji Wrocławskiej na przestrzeni wieków*, s. 112-117.

¹⁶⁷ M. Biłska-Ciećwierz, *Powstanie i organizacja kapituł kolegiackich*, s. 149; E. Wólkiewicz, *Kapituła kolegiacka św. Mikołaja w Otmuchowie*, s. 86-93.

¹⁶⁸ Treść dokumentu zob. J. Heyne, *Dokumentirte Geschichte des Bisthums und hochstiftes Breslau*, t. 2, s. 931-935.

¹⁶⁹ E. Wólkiewicz, *Kościół i jego wierni, Struktury kościelne i formy pobożności w średniowiecznej Nysie*, Kraków 2014, s. 66. Należy zwrócić jednocześnie uwagę na regest dokumentu z 11 sierpnia 1311 roku, gdzie wymieniony został kościół pw. św. Jana na Starym Mieście w Nysie, por. W. Marschall, *Alte Kirchenpatrozinien des Archidiakonates Breslau*, s. 126.

¹⁷⁰ E. Wólkiewicz, *Kościół i jego wierni*, s. 67. W publikacji tej przedstawiony został także zarys historyczny tego obiektu, zob. *Tamże*, s. 65-74.

¹⁷¹ W. Marschall, *Alte Kirchenpatrozinien des Archidiakonates Breslau*, s. 126.

¹⁷² A. Müller, *Die Pfarrer von Neisse. Ein Beitrag zur schlesischen Presbyterologie*, [w:] „Archiv für schlesische Kirchengeschichte”, t. 14 (1956), s. 66. Informacje o kościele

Wezwanie św. Jana występowało również w dokumentach z 2 poł. XIV w.¹⁷³.

Z pewnością jednak omawiany kościół w Nysie podniesiony do rangi kolegiaty dedykowany był św. Janowi Chrzcicielowi i św. Janowi Ewangelście co jednoznacznie dokumentuje bp Rudolf we wspomnianym akcie translokacji kapituły z 29 sierpnia 1477 r. W treści pisma wielokrotnie pojawia się tytuł: *Johannis baptiste, Johannis ewangelistae*¹⁷⁴. Biskup jednocześnie dołączył do powyższego wezwania jako nowego współpatrona, dotychczasowego patrona kolegiaty i kapituły w Otmuchowie, św. Mikołaja i wzywał ich wstawiennictwa (oryg. *ad ecclesiam parochialem sanctorum Johannis baptiste et Johannis ewangelistem quibus adiungimus pro compatrono beatum Nicolaum, qui in dicta ecclesia Othmuchouiensi patronus exitit ita ut amplius ecclesia sanctorum Johannis baptiste, Johannis ewangelistae et Nicolai vocetur et appelletur*)¹⁷⁵.

Z czasów średniowiecza zachowały się wzmianki dotyczące tytułu kolegiaty jako poświęconej św. Janowi¹⁷⁶.

Kapituła kolegiacka, jak wynika ze źródeł, wystarała się o papieską konfirmację translokacji do Nysy. Akt ten został wystawiony przez papieża Aleksandra VI¹⁷⁷ w Rzymie 14 stycznia 1499 r. W dokumencie wymieniony został kościół kolegiacki pw. św. Jana Ewangelisty i św. Jana Chrzciciela w Nysie¹⁷⁸.

Również źródła nowożytne potwierdzają wezwanie kościoła. W zachowanym najstarszym sprawozdaniu wizytacyjnym Archidiakonatu

św. Jana przyporządkowane zostały do biogramu proboszcza nyskiego Stefana pełniącego swoją funkcję w l. 1291-1312. Na temat osoby tegoż proboszcza szerzej zob. E. Wólciewicz, *Proletariusze Modlitwy? Drogi karier, finanse i kultura materialna niższego kleru w średniowiecznej Nysie*, Warszawa 2020, s. 190-191.

¹⁷³ W. Marshall, *Alte Kirchenpatrozinien des Archidiakonates Breslau*, s. 126.

¹⁷⁴ Edycja dokumentu zob. J. Heyne, *Dokumentirte Geschichte des Bisthums und hochstiftes Breslau*, t. 2, s. 931-935.

¹⁷⁵ *Tamże*, s. 932.

¹⁷⁶ W. Marshall, *Alte Kirchenpatrozinien des Archidiakonates Breslau*, s. 127.

¹⁷⁷ Pontyfikat w l. 1492-1503. Szerzej zob. J. N. D. Kelly, *Encyklopedia Papieży*, s. 352-355.

¹⁷⁸ M. Biłska-Ciećwierz, *Powstanie i organizacja kapituł kolegiackich*, s. 151. Autorowi znany jest regest tego dokumentu w języku łacińskim, gdzie występuje wyłącznie skrót imienia św. Jana bez podania atrybucji, zob. AP Wrocław, Rep. 135, nr 167, sygn. 97. Archiv des Collegiatstiftes zu Othmuchau und zu Neisse, 1820.

Wrocławskiego z 1580 r. prałata Teodora Lindanusa kościół kolegiacki określony został jako noszący wezwanie św. Mikołaja (oryg. *Haec ecclesia vocatur sancti Nicolai*)¹⁷⁹. W 1592 wymieniony został św. Jan i św. Mikołaj¹⁸⁰. Z kolei w protokole wizytacyjnym z 1651 r. występują św. Jan i św. Mikołaj bez podania atrybucji (oryg. *Patronus ecclesiae est Ioannes et Nicolaus*)¹⁸¹.

Racibórz, kolegiata pw. św. Tomasza z Canterbury/ kolegiata pw. Najświętszej Maryi Panny

Zamek w Raciborzu, przy którego kaplicy powstała kapituła kolegiacka, wspomniany został po raz pierwszy w bulli protekcyjnej papieża Innocentego IV¹⁸² wystawionej w Lyonie 9 sierpnia 1245 r.¹⁸³. Jednakże zarówno kasztelania¹⁸⁴ jak i wczesnośredniowieczny gród znajdowały się w tym miejscu o wiele wcześniej, na co wskazują badania archeologiczne datujące takie założenie obronne na X-XI wiek¹⁸⁵.

Niezwyczajnie wiele trudności nastręcza kwestia początków kaplicy. Brak bowiem źródeł jak również wyników prac archeologicznych potwierdzających funkcjonowanie obiektu religijnego na terenie zamku. W dotychczasowej literaturze opartej częściowo na *Rocznikach*, czyli *Kronikach Królestwa Polskiego* Jana Długosza¹⁸⁶, pojawił się pogląd,

¹⁷⁹ VB I, s. 98. W. Marschall, *Alte Kirchenpatrozinien des Archidiakonates Breslau*, s. 127 odwołał się jedynie do tego zapisu. Nie zwrócił uwagi, że w dalszej treści relacji o stanie kościoła wizytator zapisał, że kapituła przeniesiona została do Nysy do kościoła pw. św. Jana Chrzciciela i św. Jana Ewangelisty i że św. Mikołaj został przyłączony do wezwania kolegiaty jako współpatron. Ewidencją swoją wiedzę zaczerpnął z dokumentu translokacyjnego biskupa wrocławskiego Rudolfa Por. VB I, s. 98.

¹⁸⁰ W. Marschall, *Alte Kirchenpatrozinien des Archidiakonates Breslau*, s. 127.

¹⁸¹ VB I, s. 204.

¹⁸² Pontyfikat w l. 1243-1254. Szerzej zob. J. N. D. Kelly, *Encyklopedia Papieży*, s. 268-271.

¹⁸³ SUB, t. 2, nr 287.

¹⁸⁴ Kasztelan raciborski Stogniew poświadczony jest w dokumencie biskupa wrocławskiego Wawrzyńca datowanego na lata 1221-1228 jako dobrodziej klasztoru cystersów w Lubiązu i kościoła pw. św. Bartłomieja w Trzebnicy. Zob. SUB, t. 1, nr 311. Na temat kasztelanii raciborskiej zob. N. Mikołaj, *Dzieje Ziemi Raciborskiej*, Kraków 2010, s. 27-31.

¹⁸⁵ A. Grzybowski, *Średniowieczne kaplice zamkowe Piastów Śląskich (XII-XIV wiek)*, s. 97.

¹⁸⁶ *Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. Księga siódma, Księga ósma 1241-1299*, red. zbiorowa, Warszawa 2009, s. 313.

iz kapituła w Raciborzu została ufundowana przez biskupa wrocławskiego Tomasza II bezpośrednio po zakończeniu wieloletniego sporu z księciem wrocławskim Henrykiem IV Probussem w 1288 r.¹⁸⁷.

Zasadnym jednak na podstawie wezwania kaplicy poświęconej św. Tomaszowi z Canterbury jest przyjęcie założenia przedstawionego przez A. Grzybkowskiego, że czas erygowania kapituły oraz wzniesienia i poświęcenia kaplicy – kolegiaty należy przenieść najwcześniej na rok 1290 (po śmierci księcia Henryka IV Probusea). Argumentem przemawiającym za takim rozwiązaniem jest dobór patrocinium świętego męczennika, który został zabity w wyniku wieloletniego sporu z królem Anglii Henrykiem II. Po zawarciu pokoju wybór takiego tytułu dla kapituły i kolegiaty byłby z pewnością zbyt wielkim upokorzeniem dla księcia i niezwykle skandalem politycznym. Tym bardziej, że historia i męczeństwo św. Tomasza Becketa rozgrywały się nieco ponad sto lat wcześniej, a zatem pamięć o tych wydarzeniach była jeszcze dość trwała. Biskup Tomasz II nie mógłby sobie na to w tym momencie pozwolić, stąd najprawdopodobniejszym rozwiązaniem jest wzniesienie nowej fundacji i nadanie jej dedykacji dopiero po śmierci monarchy, gdy biskup wrocławski odniósł pełny triumf w trzech wymiarach: 1. Ekonomicznym – nadanie przez księcia przywilejów Kościołowi; 2. Dyplomatycznym – uczynienie wykonawcą testamentu samego infułata – dotychczasowego wieloletniego wroga, co z pewnością zostało odnotowane przez innych ówczesnych władców i hierarchów kościelnych; 3. Moralnym – śmierć księcia czyli usunięcie przeciwnika, który wielokrotnie mógłby jeszcze zagrozić działalności Tomasza II¹⁸⁸.

Ze względu na brak stosownych źródeł z początkowej fazy kształtowania się raciborskiej kapituły już w tym momencie należy odnieść się do źródeł z okresu nowożytnego. Potwierdzeniem nieco późniejszego procesu fundacyjnego jest zapis w protokole wizytacyjnym z 13 maja 1680 r. Wizytator najpewniej na podstawie jakiegoś dokumentu zapisał, iż biskup Tomasz II Zaręba założył kapitułę w 1292 r.¹⁸⁹.

¹⁸⁷ J. M a n d z i u k, *Kolegiacka Kapituła Świętokrzyska we Wrocławiu*, s. 29. Autor nie podał źródła na którym opiera swoje tezy.

¹⁸⁸ A. G r z y b k o w s k i, *Średniowieczne kaplice zamkowe Piastów Śląskich (XII-XIV wiek)*, s. 100. Podobnie M. B i ł s k a - C i e ć w i e r z, *Powstanie i organizacja kapituł kolegiackich*, s. 68.

¹⁸⁹ VB II, s. 640.

Na przyjęcie takiego założenia wskazuje pierwsza źródłowa wzmianka potwierdzająca działanie kapituły. Jest nią dokument księcia Przemysława raciborskiego wystawiony w Raciborzu 1 sierpnia 1293 r. udzielający pozwolenia klasztorowi norbertanek w Czarnowasach na lokację wsi Książenice na prawie niemieckim. Wśród świadków wymieniony został po raz pierwszy kanonik kapituły św. Tomasza w Raciborzu Tilko¹⁹⁰.

Z tego też czasu pochodzi sama kolegiata będąca jednocześnie kaplicą zamkową. Również w tym przypadku problemem jest brak źródeł potwierdzających tezę, że sam obiekt sakralny istniał już wcześniej¹⁹¹.

Przekonująca wydaje się koncepcja A. Grzybrowskiego, że od samego początku kaplica budowana była celem ustanowienia jej kolegiatą dla planowanej kapituły kanoników. Zwycięski w opinii publicznej biskup wzorem swojego antagonisty księcia Henryka IV Probusa postanowił wznieść całkowicie nową świątynię, co wiązało się z konkretnym ostentacyjnym działaniem wyrównującym swoją pozycję wobec inwestycji książęcej¹⁹².

Choć najczęściej w historiografii pojawia się teza, że jedynym fundatorem kapituły i kolegiaty był biskup wrocławski, to należy również zwrócić uwagę na działalność książąt raciborskich uposażających erygowane kolegium kanoników. Niestety brak większości dokumentów średniowiecznych dotyczących kapituły nie pozwala na jednoznacznie wyświetlenie tej problematyki. Ślady zaangażowania dworu książęcego fundującego prebendy dla prałatów i kanoników pozwala na wysunięcie twierdzenia o współfundacji kapituły i kolegiaty, zarówno przez władze duchowne jak i świeckie¹⁹³.

Wezwanie kolegiaty poświęconej św. Tomaszowi z Canterbury pojawiło się wraz pierwszym znanym źródłem wymieniającym wśród świadków kanonika Tilko (oryg. *Tilkone canonico sancti Thome*)¹⁹⁴. Oczywiście nie oddaje to jeszcze pewności, że chodzi tu o osobę

¹⁹⁰ SUB, t. 6, nr 119.

¹⁹¹ Problem przedstawił G. W a w o c z n y, *Kaplica zamkowa w Raciborzu*. s. 27-39. Tam również literatura przedmiotu.

¹⁹² A. G r z y b k o w s k i, *Średniowieczne kaplice zamkowe Piastów Śląskich (XII-XIV wiek)*, s. 100-101.

¹⁹³ Zagadnienie to omówiła M. B i l s k a - C i e ć w i e r z, *Powstanie i organizacja kapituł kolegiackich*, s. 68-69. Por. J. A d a m s k i, *Gotycka architektura sakralna na Śląsku w latach 1200-1420*, s. 212-213.

¹⁹⁴ SUB, t. 6, nr 119.

Prymasa Anglii Tomasza Becketa. Stąd niezwykle ważny jest regest niezachowanego dokumentu księcia Leszka raciborskiego wystawionego w Raciborzu 29 grudnia 1309 r. Dotyczył on ufundowania przez monarchę prebendy i ołtarza ku czci św. Małgorzaty w kościele św. Tomasza męczennika na zamku (oryg. „[...] *praebendam una cum altari in honore b. v. Margareta in ecclesia s. Thomae mart. Castri sui Ratibor*”) ¹⁹⁵. Również zapis daty wystawienia tegoż dokumentu oznaczony jest dniem liturgicznego święta Tomasza męczennika. Rodzi się w związku z tym trudność identyfikacji osoby patrona kolegiaty. Pewność dotycząca osoby św. Tomasza kantuarijskiego wynika z podanej powyżej atrybucji. Według zapisów w średniowiecznych kalendarzach liturgicznych stosowanych w diecezji wrocławskiej, gdy chodziło o św. Tomasza Apostoła to jako atrybucja występowała jednoznacznie jako apostoł, a w przypadku św. Tomasza Becketa: kantuarijski, biskup, arcybiskup, męczennik ¹⁹⁶. Stąd należy przyjąć, że od samego początku chodzi o dedykację św. Tomasza Becketa, również ze względu na kontekst niedawnego sporu biskupa wrocławskiego z księciem Henrykiem.

Patrocinium to poświadcza dokument biskupa wrocławskiego Przecława z Pogorzeli ¹⁹⁷, który 27 lutego 1357 r. zobligował kanoników kapituły św. Tomasza z Raciborza do poddania się władzy biskupstwa wrocławskiego oraz składania corocznie w okolicy święta patronalnego (29 grudnia) sprawozdania z działalności kolegium przed kapitułą katedralną. Dokument ten jest niezwykle cenny, gdyż biskup jednoznacznie wskazał święto św. Tomasza kantuarijskiego (oryg. *circa festum b. Thomae Canthuar*) ¹⁹⁸.

¹⁹⁵ SR, nr 3021. Łaciński regest tego dokumentu w formie fotograficznej reprodukcji zamieścił G. W a w o c z n y, *Kaplica zamkowa w Raciborzu*, s. 2 nie podając sygnatury archiwalnej. Por. AP Wrocław, Rep. 135, sygn. 105, nr 1.

¹⁹⁶ Przykłady z XIV wiecznych brewiarzy i mszałów śląskich: Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Breviarium 1301-1400, sygn. M. 1484; Breviarium 1301-1350, sygn. I Q 244; Breviarium de tempore et de sanctis per annum 1301-1350, sygn. I F. 444; Missale Wratislaviense 1300-1400, sygn. B 1710; Missale Wratislaviense 1366, sygn. B 1711; Missale Wratislaviense 1364, sygn. M. 1131; Missale Wratislaviense 1371, sygn. M. 1146.

¹⁹⁷ Biskup wrocławski w l. 1341-1376. Szerzej zob. J. M a n d z i u k, *Rządcy (Archi) Diecezji Wrocławskiej na przestrzeni wieków*, s. 81-85; J. S w a s t e k, *Założenie metropolii praskiej w 1344 roku i sprawa przynależności do niej diecezji wrocławskiej w XIV wieku*, mps, ss. 13. Repozytorium ks. prof. Józefa Swastka w dyspozycji autora.

¹⁹⁸ AP Wrocław, Rep. 135, sygn. 105, nr 5.

Również książę Jan II Żelazny w dokumencie z 6 lutego 1413 roku, w którym ufundował prebendę i kanonikat dla kapituły raciborskiej potwierdził dedykację kolegiaty zamkowej poświęconej św. Tomaszowi kantuaryjskiemu (oryg. „[...] *capella sua collegiata s. Thomae Canthur in castro suo Rathib*”) ¹⁹⁹.

Interesującym dla poświadczenia patrocinium kolegiaty w Raciborzu jest znany z transumptu dokument wystawiony przez wspomnianego księcia Jana II Żelaznego w Raciborzu 1 stycznia 1389 r. dotyczący sprzedaży majątku we wsi Cyprzanów k. Raciborza. Wymieniony w nim został Jan Mensura kanonik od św. Tomasza z kościoła kantuaryjskiego (oryg. *Domherr beim hl. Thomas in der Cantuarischen Kirche*) ²⁰⁰.

Zbiór regestów średniowiecznych dokumentów kapituły raciborskiej również nie pozostawia wątpliwości w kwestii osoby św. Tomasza z Canterbury jako patrona kaplicy zamkowej występującego zazwyczaj z atrybucją męczennika ²⁰¹.

W związku z przeniesieniem przez księcia Jana II kapituły kolegiackiej do kościoła parafialnego w tym mieście należy przybliżyć ten obiekt sakralny i patrocinium nowej kolegiaty, która w przeciwieństwie do Nysy nie otrzymała św. Tomasza Becketa jako współpatrona.

Według starej tradycji kościół farny miał zostać wzniesiony w 1205 r. Takie twierdzenie miało być oparte na niezachowanej obecnie inskrypcji kamiennej framugi jednego z okien w prezbiterium kościoła zawierającej tę datę ²⁰².

Pierwsza wiarygodna wzmianka o obiekcie i patrocinium pochodzi 13 kwietnia 1286 r. Biskup Tomasz II w kościele parafialnym poświęconym Najświętszej Maryi Panny (oryg. *ecclesia parrochiali sancte Marie in Rathibor*) usunął z pełnionych funkcji wymienionych proboszczów jako karę za wspieranie księcia Henryka IV Probusa w walce z biskupem ²⁰³.

Z okresu średniowiecza, szczególnie po translokacji kapituły kolegiackiej z kaplicy św. Tomasza kantuaryjskiego do kościoła parafialnego

¹⁹⁹ AP Wrocław, Rep. 135, sygn. 105, nr 22.

²⁰⁰ AAW, Dokumenty Chronologiczne, nr 1986.

²⁰¹ AP Wrocław, Rep. 135, sygn. 105, nry: 1, 3, 4, 15, 22, 24, 25, 26, 27, 32.

²⁰² J. Cieślak, J. Nowak, P. Newerla, G. Wawoczny, *Dzieje Parafii Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Raciborzu*, red. G. Wawoczny, Racibórz 2005, s. 26-27. Tam też starsza literatura omawiająca tą kwestię.

²⁰³ SUB, t. 5, nr 264.

dokonanej przez księcia Jana II Żelaznego 2 grudnia 1416 r. zachował się szereg wzmianek potwierdzających wezwanie nowej kolegiaty Najświętszej Maryi Panny²⁰⁴. W samym akcie książęcym wymieniony został kościół Świętej Maryi (oryg. *ad ecclesiam b. Maria*)²⁰⁵.

W dokumencie biskupa wrocławskiego Konrada z 2 kwietnia 1422 r. oficjalnie zapisano tytuł kościoła kolegiackiego pw. Najświętszej Maryi Panny (oryg. *ecclesiam collegiata s. mar. virg. in Rathibor*)²⁰⁶.

Nieco zmienione wezwanie pojawiło się w dokumencie biskupa Konrada wystawionym 9 lutego 1423 r. zatwierdzającym ufundowaną rok wcześniej przez księcia Jana II scholasterii. Rządca diecezji zapisał, iż kolegiata nosiła tytuł Wszechmogącego Boga i Maryi Dziewicy (oryg. *Dignitatem scolasteria in ecclesia collegiata ad laudem et gloriam omnipotentis dei et mar. virg. creat et confirmat*)²⁰⁷. Przy czym zawsze należy pamiętać o wezwaniu trynitarnym jako podstawowym w stosunku do obiektów kultu religijnego szczególnie mających przeznaczenie o charakterze ofiarniczym.

Biskup wrocławski Wacław II wspomniał 19 stycznia 1419 r. wezwanie zarówno pierwotnej kolegiaty pw. św. Tomasza Becketa jak również nowej pw. NMP w potwierdzeniu donacji na rzecz kapituły dokonanej przez księcia Jana II składającej się z erygowania kolejnego kanonikatu: Na chwałę Boga Wszechmogącego Najświętszej Maryi Panny i św. Tomasza biskupa z Canterbury (oryg. *canonicam creat et erigit ad laudem omnipotentis dei et s. mar. virg. in s. Thomae episc. Canthur. titulum et in beneficium ecclesiarum*)²⁰⁸. Dokument ten jest niewątpliwym wyrazem ciągłości kultu tegoż patrona i pamięci mimo translokacji dokonanej do innego kościoła.

Wrocław, kolegiata pw. Krzyża Świętego

Nie ulega wątpliwości, iż najbardziej okazałą wśród śląskich kolegiat jest kościół pw. Krzyża Świętego we Wrocławiu na Ostrowie Tumskim. Zarówno sama bryła, jej wyszukane formy architektonicznych

²⁰⁴ AP Wrocław, Rep. 135, sygn. 105, nry: 37, 39, 40, 42, 43, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 53, 57, 60, 61, 62, 67, 68, 71, 74, 78, 82, 83, 90, 93, 105.

²⁰⁵ AP Wrocław, Rep. 135, sygn. 105, nr 32.

²⁰⁶ AP Wrocław, Rep. 135, sygn. 105, nr 39.

²⁰⁷ AP Wrocław, Rep. 135, sygn. 105, nr 42.

²⁰⁸ AP Wrocław, Rep. 135, sygn. 105, nr 36.

rozwiązań²⁰⁹, jak również utworzona przy niej kapituła stanowiły przez całe wieki niedościgniony wzór i przykład wpływowej i znaczącej korporacji kościelnej.

Swoje powstanie, zarówno kościół jak i erygowana przy nim kapituła kolegiacka, zawdzięczają niewątpliwie osobie księcia wrocławskiego Henryka IV Probusa. W literaturze dotyczącej tego obiektu dominujący zdaje się panować pogląd, iż omawiana fundacja miała być wyrazem pamięci i wdzięczności za zakończenie sporu między księciem Henrykiem IV Probussem a biskupem wrocławskim Tomaszem II²¹⁰. Zapewne źródłem takiego jednostronnego osądu był zapis w *Kronice Książąt Polskich* przypisywanej wspomnianemu powyżej kanonikowi Piotrowi z Byczyny. W tym spisany ok. 1382-1398 r. dziele, a zatem praktycznie sto lat później autor zapisał: „[...] *Ale i na tym nie poprzestał, lecz na znak większej swojej odmiany duchowej, jako zadośćuczynienie za wszystkie swoje grzechy ufundował we Wrocławiu kolegium Krzyża Świętego i hojnie je obdarował*”²¹¹. W części poświęconej biografii biskupów wrocławskich kronikarz zapisał: „[...] *Wszakże ten sam książę (Henryk IV Probus- S. W.) pokutując, ufundował kościół Świętego Krzyża we Wrocławiu i spełnił wiele innych dobrych czynów*”²¹².

Warto jednak zwrócić uwagę, że w zachowanym dokumencie fundacyjnym książę Henryk IV Probus w żaden sposób nie wspomniał, ani nie uczynił aluzji wskazującej na związek między zakończonym sporem z biskupem a fundacją kolegiaty. Tego typu twierdzenia oparte są na dwóch przesłankach. Po pierwsze zbieżność czasowa zakończenia

²⁰⁹ Kolegiacie poświęcono szereg prac z zakresu historii i architektury także w czasach przedwojennych. Ze współczesnej literatury szczególnie wartym podkreślenia jest praca J. Adamski, *Gotycka architektura sakralna na Śląsku w latach 1200-1420*, s. 411-431; E. Małachowicz, *Wrocławski zamek książęcy i kolegiata św. Krzyża*, s. 153-172. Tam dalsza literatura.

²¹⁰ Z bardzo rozległej bibliografii warto zwrócić uwagę na: Z. Antkowiak, *Kościół Wrocławia*, Wrocław 1991, s. 110; M. Biłska-Ciećwierz, *Powstanie i organizacja kapituł kolegiackich*, s. 65-66; J. Heyne, *Dokumentirte Geschichte des Bisthums und hochstiftes Breslau*, t. 1, s. 555; C. Kuchendorf, *Das Breslauer Kreuzstift*, s. 13; J. Mandziuk, *Kolegiacka Kapituła Świętokrzyska we Wrocławiu*, s. 69-75.

²¹¹ Cyt. za: *Kronika Książąt Polskich*, tłum. oprac. J. Wojtczak-Szyszkowski, Opole 2019, s. 115.

²¹² *Tamże*, s. 163.

sporu (1287 r.) i erygowanie kapituły kolegiackiej (1288 r.). Po drugie analogia z działalnością fundacyjną biskupa, który powołał w Raciborzu kapitułę kolegiacką przy wybudowanej ku temu celu kaplicy-kolegiaty. Uczynił to jednak najprawdopodobniej dopiero po śmierci księcia nadając jej wezwanie św. Tomasza z Canterbury co było świadomym zabiegiem mającym na celu ostentacyjne ukazanie swojego zwycięstwa i upamiętnieniem wieloletniego sporu i zmagañ z władzą świecką o czym szerzej zostało wspomniane powyżej w rozważaniach poświęconych tejże kolegiacie i kapitule w Raciborzu.

Bezspornie można stwierdzić, iż na poziomie ogólnym była to przede wszystkim fundacja o charakterze politycznym.

Na motywy kierujące księciem wrocławskim w związku z procesem fundacyjnym w bezpośrednim sąsiedztwie swojego zamku zwrócił uwagę Roman Michałowski. W pierwszej kolejności miała to być manifestacja przekonania księcia o fakcie, iż źródłem jego władzy jest sam Bóg i on (książę) wypełnia swoje obowiązki nadane mu z autorytetu Stwórcy i przyjmuje je jako sługa Pana. Kolejnym elementem jest to, że fundacja ma być formą naśladowania swoich przodków zasłużonych dla działalności Kościoła, szerzenia wiary i świętobliwości.

Po drugie w ten sposób chciał wykazać się w oczach opinii publicznej i hierarchii kościelnej jako wierny i oddany Bogu i religii, co z pewnością po drastycznym i brutalnym wieloletnim sporze z biskupem wrocławskim i zaangażowaniu całego ówczesnego Episkopatu metropolii gnieźnieńskiej nie było takie oczywiste i rodziło wiele kontrowersyjnych opinii o monarsze. Z pewnością zatem chodziło o załagodzenie sytuacji religijnej i społecznej w księstwie, diecezji i całej Polsce. Wielu bowiem książąt w swoich państwach dzielnicowych miało zapewne zatargi ze swoimi hierarchami, czy instytucjami kościelnymi przyglądając się jak potoczą się dalsze losy księcia i biskupa na Śląsku, oraz ich dalsze stosunki, co mogło być pomocne w rozwiązywaniu podobnych konfliktów.

Po trzecie, jak wykazał to wspomniany historyk analizując akt fundacyjny kapituły i inne źródła, chodziło o próbę zajęcia Małopolski, odzyskanie przywilejów senioralnych i ostatecznie o plan zjednoczenia państwa pod swoim berłem, oraz o – być może – założenie korony królewskiej. Wskazuje tu szczególnie na książęcą tytulaturę jako nie tylko księcia śląskiego, pana na Wrocławiu, ale również księcia krakowskiego i sandomierskiego, czego w innym dokumencie z tego czasu nie czyni.

Ostatecznie także książę, jak to zapisał, powołał kapitułę i kolegiatę w trosce o zbawienie stryja arcybiskupa Władysława swojego opiekuna, króla Czech Przemysła Ottokara II, u którego na dworze przebywał, kształcił się i który z pewnością był jego mentorem i autorytetem, oraz księcia sandomierskiego i krakowskiego Bolesława V Wstydliwego swojego dalekiego krewnego, co musi budzić zdziwienie i może być jak najbardziej aluzją wraz ze wspomnianą tytulaturą do pretensji o tron krakowski²¹³.

Szersza argumentacja dotycząca idei fundacyjnym księcia Henryka IV Probusa pozwala na uznanie, że kolegiata i kapituła pw. Krzyża Świętego miała o wiele głębsze znaczenie i stała się symbolem ambicji politycznych wrocławskiego monarchy, oraz znakiem jego przywiązania do religii i Boga jako źródła władzy i motywu „Sprawiedliwego Władcy”²¹⁴.

Wzniesienie kolegiaty ufundowanej przez księcia Henryka IV Probusa związane było z erygowaniem nowej korporacji kościelnej zgodnie z aktem książęcym wystawionym we Wrocławiu 11 stycznia 1288 r.²¹⁵. Warto zwrócić uwagę co zauważył R. Michałowski, że w akcie fundacyjnym wymieniono kilku prałatów kapituły świętokrzyskiej, co wskazuje, że prebendy zostały już wcześniej obsadzone, a prawo ich nadawania przekazał książę biskupowi Tomaszowi II i jego następcom na stolicy biskupiej²¹⁶. W dokumencie tym wymienione zostało również po raz pierwszy patrocinium omawianej świątyni dedykowanej Bogu Wszechmogącemu i Życiodajnemu Krzyżowi Chrystusa (oryg. „[...] *ad honorem omnipotentis dei ac vivifice crucis Christi*”)²¹⁷.

W dalszej części donacji książęcej wezwanie kolegiaty pojawia się dość często jednakże już wyłącznie jako zadedykowanej Krzyżowi Świętemu (oryg. „*ecclesie sancte Crucis*”)²¹⁸.

²¹³ Poglębną refleksję nad motywami przyświecającymi fundacji świętokrzyskiej we Wrocławiu przedstawił R. Michałowski, *Princeps*, s. 148-162.

²¹⁴ Problematyka inauguracji władzy i związków z kościelną obrzędowością w średniowiecznej Polsce została omówiona [w:] Z. Dalewski, *Władza Przestrzeń Ceremoniał. Miejsce i uroczystość inauguracji władzy w Polsce średniowiecznej do końca XIV w.*, Warszawa 1998, s. 103-191. Na temat idei fundacyjnych zob. *Fundacje i fundatorzy w średniowieczu i epoce nowożytnej*, red. E. Opaliński, T. Wiślicz, Warszawa 2000, ss. 161.

²¹⁵ SUB, t. 5, nr 367.

²¹⁶ R. Michałowski, *Princeps Fundator*, s. 152.

²¹⁷ SUB, t. 5, nr 367.

²¹⁸ *Tamże*.

Fundacja zatwierdzona została przez biskupa Tomasza II dokumentem wystawionym we Wrocławiu 27 czerwca 1288 r. Również tu wzmiankowane jest patrocinium kolegiaty Krzyża Świętego, jednak z atrybucją odwołującą się do roli krzyża w życiu religijnym jako narzędziem zbawczym (oryg. „[...] *ad laudem et gloriam Ihesu Christi ac salutifere crucis eius ecclesiam collegiatam in castro Wratislaviensi fundaverit*”)²¹⁹.

Bardzo szybko władze kościelne postarały się o wsparcie budowy i wyposażenia kolegiaty czego świadectwem jest list indulgencyjny hierarchów kościelnych wystawiony w Rzymie w 1288 r. W tym przypadku zapisano, że nowy kościół dedykowany był Krzyżowi Świętemu (oryg. „[...] *ecclesia nova sancte Crucis Wratislaviensis*”)²²⁰.

W źródłach z epoki data konsekracji kolegiaty nie jest znana. Jednak w XVII-wiecznych zapisach kronikarskich zanotowano, że tego aktu kultu dokonano 14 września 1295 r.²²¹

W licznie zachowanych dokumentach i aktach dotyczących kapituły i kolegiaty z okresu średniowiecza wezwanie świątyni pojawiało się stosunkowo często i jest bardzo dobrze poświadczane, zarówno co do tytułu samego kościoła, jak również kolegium prałatów i kanoników pełniących przy nim swoją służbę.

Do takich dokumentów z 1 poł. XIV wieku należy potwierdzenie z 23 marca 1330 r. przez księcia wrocławskiego Henryka VI Dobrego przekazania rocznego czynszu 14 grzywien przez prałatów kolegiaty Krzyża Świętego (oryg. „[...] *ecclesiae St. crucis Wrtisl.*”) mieszczańom wrocławskim²²².

Niezwykle ważnym dla struktury i funkcjonowania kapituły było zatwierdzenie przez biskupa Przecława z Pogorzeli Statutów kapituły kolegiackiej Krzyż Świętego 6 maja 1348 r.²²³. Statuty i zwyczaje jakie miały obowiązywać członków korporacji opracowane zostały przez kapitułę, biskup zaś dokonywał ich konfirmacji, co wskazuje na samodzielność i częściową niezależność tej instytucji kościelnej²²⁴.

²¹⁹ SUB, t. 5, nr 386.

²²⁰ SUB, t. 5, nr 407.

²²¹ A. Grzybowski, *Między Formą a Znaczeniem. Studia z ikonografii architektury i rzeźby gotyckiej*, Warszawa 1997, s. 41.

²²² AP Wrocław, Rep 135, sygn. 57, nr 2.

²²³ AP Wrocław, Rep. 135, sygn. 57, nr 3.

²²⁴ M. Biłska-Ciećwierz, *Statuty kapituł kolegiackich metropolii gnieźnieńskiej w średniowieczu*, s. 203-204.

Statuty te jak również późniejsze ich nowelizacje i uzupełnienia zachowały się w zasobach Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu²²⁵.

Dla niniejszych rozważań istotne jest potwierdzenie na ich podstawie patrocinium kolegiaty, gdyż stanowią one oficjalną podstawę prawną i ustrojową kapituły.

Zgodnie z treścią omawianych akt nie pozostawiających żadnych wątpliwości kościół nosił wezwanie Krzyża Świętego (oryg. „[...] *ecclesiae Sanctae Crucis Vratislaviensis*”)²²⁶.

W literaturze dotyczącej omawianej kolegiaty pojawia się sugestia, iż kościół nosił podwójne wezwanie dedykowane osobie św. Bartłomieja, otaczanego przez książąt śląskich szczególną czcią i atencją²²⁷.

Tego typu sformułowania wiążą się z faktem, że kolegiata jest kościołem dwukondygnacyjnym. Dolna część w najstarszych źródłach określana jako krypta mansjonarzy służyć miała jako przestań sakralna dla kolegium mansjonarzy i altarzystów sprawujących codzienną liturgię memoratywną za zmarłych fundatorów, celebrując aniwersaria, odmawiając Godziny Kanoniczne i wykonując inne posługi sakramentalne oraz jako miejsce pochówku. Z kolei zaś przestań górna kościoła kolegiackiego przeznaczona była do codziennych ceremonii liturgicznych kapituły, przede wszystkim do brewiarzowej modlitwy chórowej²²⁸.

Wspomniana krypta pojawia się dość często w źródłach średniowiecznych dotyczących kolegiaty. W żadnym jednak nie podane było jej wezwanie, choć wiadomym jest, iż sprawowano w niej liturgię²²⁹.

²²⁵ AAW, sygn. IV a. 1. Statuta Ecclesiae Sanctae Crucis Vratislaviensis.

²²⁶ *Tamże*.

²²⁷ Por. R. Michałowski, *Princeps Fundator*, s. 157; Z. Antkowiak, *Kościół Wrocławia*, s. 110; J. Mandziuk, *Kolegiacka Kapituła Świętokrzyska we Wrocławiu*, s. 78-80. Autor z nieznanych powodów twierdzi, że wezwanie św. Bartłomieja miało zostać nadane kolegiacie: „w myśl aktu fundacyjnego”, w którym to dokumencie nie ma o tym mowy, jest odwrotnie wielokrotnie z premedytacją jest powtórzone wezwanie ku czci Krzyża Świętego. Równie mało prawdopodobnym jest, że dolny poziom kościoła kolegiackiego miał od początku w koncepcji sakralnej zostać dedykowany temu świętemu, gdyż jako szczególny patron książąt wrocławskich do którego wstawiennictwa i kultu w tradycji rodowej odwoływali się przodkowie Henryka IV Probusa z pewnością zostaliby wymieniony w akcie fundacyjnym. Zob. A. Grzybowski, *Między Formą a Znaczeniem*, s. 56.

²²⁸ *Tamże*, s. 55.

²²⁹ AAW, Regesty, t. 35 Urkunden des Breslauer Kreuzstiftes nry: 16, 19, 20, 22, 25, 26, 29, 30, 33, 35, 37, 38, 39, 42, 43, 44, 49, 54, 55, 57, 59, 60, 67, 68, 70, 73, 80, 81, 84, 92, 100, bez numeru data 1409.03.14.

Celem lepszego naświetlenia tej sprawy należy odwołać się do informacji źródłowych dotyczących znajdującego się w krypcie kolegiaty ołtarza poświęconego Trójcy Świętej, św. Bartłomieja i św. Jadwigi. Ołtarz ten wzmiankowany był kilkakrotnie. Najstarsze jego poświadczenie pochodzi z rejestru dokumentu scholastyka i oficjała wrocławskiego Apeczki (późniejszy biskup lubuski) wystawionego 20 kwietnia 1343 r. Akt ten dotyczył odsetek czynszu przeznaczonego, jak to zapisano w nagłówku dla wspomnianego ołtarza, należącego do kolegium mansjonarzy w kościele Krzyża Świętego we Wrocławiu²³⁰. Drugie świadectwo księcia oleśnicko-kozielskiego Konrada II z 9 lipca 1402 r., również dotyczące tego ołtarza, wspomina dodatkowe wezwanie poświęcone 10 tys. męczenników. Nie występuje zaś w dedykacji Trójca Święta²³¹. Podobnie ołtarz ten wzmiankują dokumenty biskupa Andrzeja Jerina z 24 kwietnia 1586 r. i 25 października 1685 r.²³².

Jak wynika z toku przeprowadzonych badań patrocinium św. Bartłomieja wymienia po raz pierwszy Bartłomiej Stein w opisie miasta Wrocławia własnego autorstwa z l. 1512-1513/1515. Omawiając kolegiatę zapisał, że dolny kościół nosił wezwanie św. Bartłomieja (oryg. „[...] *sancto Bartholomeo dictam*”)²³³.

Drugim niezwykle cennym źródłem jest regest dokumentu z 19 kwietnia 1596 r. na którym poświadczono, że krypta nosiła wezwanie św. Jadwigi²³⁴.

Niestety brak innych źródeł, przede wszystkim z okresu średniowiecza, nie pozwala na jednoznaczną tezę dotyczącą tego problemu. Trzeba nadmienić, że przywołany Bartłomiej Stein w wykazie kościołów Wrocławia i ich ołtarzy również wspomniał o kościele św. Jadwigi w krypcie który wyposażony był w 3 altarie, 12 mansjonarzy i 3 altarzystów (oryg. „*Eclesia s. Hedwigis in cripta habet altaria III; ibi resident XII mansionarii et III altarise*”)²³⁵. Nie ujął w tym spisie kościoła św. Bartłomieja co by wskazywało, że użył naprzemiennie

²³⁰ AAW, Regesty, t. 27, Kopialbuch der Mansionare der Krypta der Breslauer Kreuzkirche, nr 132.

²³¹ AAW, Regesty, t. 27, Kopialbuch der Mansionare der Krypta der Breslauer Kreuzkirche, nr 138.

²³² AAW, Regesty, t. 25, Urkunden des Breslauer Kreuzstiftes, nr 120 i 160.

²³³ *Bartłomiej Steina Renesansowe Opisanie Wrocławia*, oprac. i red. R. Żerelik, Wrocław 1995, s. 113.

²³⁴ AAW, Regesty, t. 25, Urkunden des Breslauer Kreuzstiftes, nr 126.

²³⁵ *Bartłomiej Steina Renesansowe Opisanie Wrocławia*, s. 122.

tytułów jakimi określano ten obiekt. W związku z powyższymi przykładami kultu tych świętych oraz faktem, iż w kolegiacie znajdowały się również figury św. Bartłomieja i św. Jadwigi oraz średniowieczny zwornik w kruchcie dolnego kościoła przedstawiający św. Jadwigę, jak również niezwykle cenny relikwiarz, w odniesieniu do znaczenia św. Bartłomieja w życiu i działalności książąt wrocławskich można przyjąć, iż tym osobom dedykowano kryptę A być może ze względu na opisane powyżej wszystkie okoliczności powszechnie zaczęto miejsce to nazywać imieniem świętych tak ściśle powiązanych z dworem.

Brak średniowiecznych źródeł potwierdzających tytuł krypty wobec ilości dokumentów związanych z kolegiatą jest w tym przypadku szczególnie zastanawiający i budzi wiele wątpliwości oraz sugeruje raczej drugie przedstawione rozwiązanie. Niemożliwym w tym momencie wydaje się dokonanie jednoznacznej oceny zagadnienia.

Wrocław, kolegiata pw. św. Mikołaja i św. Idziego

Kościół pw. św. Idziego we Wrocławiu na Ostrowie Tumskim jak również powołana przy nim wspólnota duchownych były najskromniejszymi i najmniejszymi z korporacji kościelnych średniowiecznej diecezji wrocławskiej. Według tradycji kościół ten miał zostać ufundowany przez palatyna Piotra Włosta już w XII w. na cześć swojego ojca lub syna noszącego imię Idziego²³⁶. Brak źródeł potwierdzających takie przypuszczenia pozwala jedynie na uznanie ich za lokalną tradycję. Badania archeologiczne wskazują jednak, że w miejscu tym znajdowała się inna, wcześniejsza budowla o charakterze kaplicy grobowej, na co wskazuje odnaleziony w niej grobowiec²³⁷.

Dotychczasowe badania historyków wykazały, że w około lat 1230-1235 dziekan wrocławskiej kapituły katedralnej Wiktor przy kościele tym ustanowił fundację dla duchownych – dwa beneficja celem udzielania sakramentów i opieki duszpasterskiej mieszkańcom zamku wrocławskiego²³⁸. O posługę tę trwał dość długi spór pomiędzy

²³⁶ Z. Antkowiak, *Kościół Wrocławia*, s. 26; S. Bober, *Kult św. Idziego w Polsce w świetle wezwań kościołów*, Opole 2004, s. 124; J. Mandziuk, *Kolegiacka Kapituła Świętokrzyska we Wrocławiu*, s. 21; *Sztuka Wrocławia*, red. T. Broniewski, M. Zlat, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967, s. 40.

²³⁷ Z. Antkowiak, *Kościół Wrocławia*, s. 26.

²³⁸ M. Biłska-Ciećwierz, *Powstanie i organizacja kapituł kolegiackich*, s. 39.

kapłanami z kościoła św. Idziego, a wikariuszami katedralnymi. Świadectwem tego są zachowane źródła. W dokumencie archidiakona legnickiego Wirchoslausa z 30 września 1262 r.²³⁹ wspomniano o dziekanie Wiktorze, który dla celów zaopatrzenia sakramentami chorych z zamku ustanowił kolegium kapłańskie przy kościele św. Idziego. Zgodnie z sentencją duchowni ci zobowiązani zostali do wykonywania tej posługi²⁴⁰.

Problem ten, jak również status tej korporacji ostatecznie uporządkował 22 kwietnia 1329 r. biskup wrocławski Nanker²⁴¹, który prawdopodobnie analogicznie jak przy tego typu kolegium kanonicznym przy kościele św. Michała na Wawelu w Krakowie²⁴² ustanowił przy kościele św. Idziego prepozyturę, podnosząc do tej prałackiej rangi jeden z kanonikatów oraz ustanowił nowy, dla kolejnego kanonika, z dóbr i dochodów kościoła parafialnego w Wiązowie²⁴³, a kościół św. Idziego we Wrocławiu otrzymał godność kolegiaty. W ten sposób powstała kapituła składająca się z prepozyta i dwóch kanoników. Sprawy duszpasterstwa na Ostrowie Tumskim zostały przekazane tymże duchownym, a sama kolegiata stała się quasi kościołem parafialnym, choć bez chrzcielnicy, która pozostała w katedrze²⁴⁴.

Kościół jak i patrocinium św. Idziego poświadczone zostały po raz pierwszy w dokumencie biskupa Tomasza I wystawionym we Wrocławiu w omawianym kościele 21 października 1249 r. dotyczącym przekazania swojemu rycerzowi Smilo lasu w okolicach Głucholaz

²³⁹ Już w 1936 r. pojawiła się sugestia, iż dokument ten jest falsyfikatem z pocz. XIV w. Brak innych źródeł potwierdzających, że prałat ten był archidiakonem legnickim. Zob. S. J u l e c z k a, *Duchowni średniowiecznej Legnicy*, s. 452. Wydawcy dokumentów śląskich również uznali ten akt za falsyfikat.

²⁴⁰ AAW, Dokumenty Kolegiaty Św. Krzyża we Wrocławiu: 30. IX. 1262, edycja: SUB, t. 3, nr 582.

²⁴¹ Biskup wrocławski w l. 1326-1341. Wcześniej w l. 1320-1326 biskup krakowski. Szerzej zob. J. M a n d z i u k, *(Archi) Diecezji Wrocławskiej na przestrzeni wieków*, s. 73-81; B. S. K u m o r, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. 1, Kraków 1998, s. 501-502.

²⁴² *Tamże*, s. 460-473. J. R a j m a n, *Średniowieczne patrocinia krakowskie*, s. 44-45 i 116-120.

²⁴³ M. B i l s k a - C i e ć w i e r z, *Powstanie i organizacja kapituł kolegiackich*, s. 40. SR, nr 4834.

²⁴⁴ J. M a n d z i u k, *Kolegiacka Kapituła Świętokrzyska we Wrocławiu*, s. 22. Kościół w Idziego stał się świątynią „czerpiącą wszystkie sakramenty z kościoła katedralnego”. Zob. K. D o l a, *Wrocławska Kapituła Katedralna w XV wieku*, s. 309.

celem przeprowadzenia lokacji na prawie niemieckim. W datacji tegoż dokumentu wymieniony został *ecclesia sancti Egidii*²⁴⁵.

Uznany za falsyfikat dokument datowany na 30 września 1262 r. (najprawdopodobniej z pocz. XIV w.) również zawiera w sobie tytuł kościoła św. Idziego (oryg. „[...] *ecclesie sancti Egidii*”)²⁴⁶.

Niezwykle cenne i dotychczas nigdzie nie przywoływane świadectwa z okresu średniowiecza dokumentują nieznane w literaturze przedmiotu wezwanie kolegiaty poświęcone św. Mikołajowi.

Pierwszym dokumentem potwierdzającym dedykację św. Mikołaja i św. Idziego jest bulla papieża Urbana VI z 30 maja 1380 r., który ofiarował na rzecz kościoła 140 dni odpustu w święta patronalne św. Mikołaja (6. 12) i św. Idziego (1. 09). Dwukrotnie w papieskim piśmie wymieniono wezwanie: (oryg. „[...] *ecclesia sanctorum Nicolai et Egidii sita prope ecclesiam Wratislaviensem*”)²⁴⁷ nie można zatem przyjmować błędnego zapisu pochodzącego z kancelarii papieskiej.

Drugim dokumentem potwierdzającym złożone wezwanie kolegiaty jest list indulgencyjny rzymskich kardynałów, którzy 13 listopada 1465 r. nadali po 100 dni odpustu kolegiacie św. Mikołaja i św. Idziego (oryg. „[...] *Collegiata ecclesia beatorum Nicolai et Egidii Confessorum Waratislaviensis*”) w święto Bożego Ciała, św. Jana Chrzciciela, św. Mikołaja, św. Idziego i w dorny obchód konsekracji kościoła. omawiany przywilej zatwierdził biskup wrocławski Jodok z Rożemberka²⁴⁸ i od siebie dołożył jeszcze 40 dni²⁴⁹.

Trzecim źródłem jest zapis w księdze inkorporacji beneficjów z czasów biskupa Rudolfa z Rüdesheim. Hierarcha 25 czerwca 1474 r. potwierdził fundację na służbę ołtarzową Bożego Ciała i NMP przy ołtarzu głównym w kościele kolegiackim pw. św. Mikołaja i św. Idziego (oryg. „[...] *collegiate sanctorum Nicolai et Egidii confessorum*”)²⁵⁰.

Czwartym źródłem, nie tylko potwierdzającym złożone patrocinium omawianej kolegiaty, ale również kult szerokiej gamy świętych wyrażony

²⁴⁵ SUB, t. 2, nr 380.

²⁴⁶ AAW, Dokumenty Kolegiaty Św. Krzyża we Wrocławiu: 30. IX. 1262, edycja: SUB, t. 3, nr 582.

²⁴⁷ AAW, dok. sygn. R 22.

²⁴⁸ Biskup wrocławski w l. 1456-1467. Szerzej zob. J. Mańdzuk, *Rządcy (Archi) Diecezji Wrocławskiej na przestrzeni wieków*, s. 107-112.

²⁴⁹ AAW, dok. sygn. R 21.

²⁵⁰ AAW, sygn. II b 3, f. 115 b.

przez ministeria ołtarzowe, jest dokument wystawiony we Wrocławiu 20 lutego 1513 r. Dotyczył on sporu finansowego związanego z czynszami na rzecz altarii i wykonywanym przy niej ministerium w kolegiacie pw. św. Mikołaja i św. Idziego we Wrocławiu²⁵¹.

Piąty dokument wystawiony we Wrocławiu 28 października 1471 r. potwierdza zaś ugruntowany kultu patronów kolegiaty wyrażony poprzez tytuł ołtarza w zakrystii kolegiaty poświęcony osobom św. Mikołaja i św. Idziego²⁵².

Przedstawione powyżej dokumenty źródłowe jednoznacznie i bez wątpliwości wskazują na podwójne wezwanie kolegiaty, która znana jest jedynie pod dedykacją św. Idziego. Przytoczone źródła pozwalają na nowo spojrzeć na ten kościół i otwierają kolejne pola badawcze mogące uzupełnić dotychczasową wiedzę o historii tej kolegiaty oraz jej znaczenia dla jakości i różnorodności sprawowanego w niej kultu liturgicznego.

²⁵¹ AAW, Regesty, t. 24, Kopialbuch Domvikare 3, nr 126.

²⁵² AAW, Regesty, t. 22, Ältestes Kopialbuch der Breslauer Domvikarien – Kommunität, nr 87.

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne**Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu**

- Dokumenty Kolegiaty w Głogówku 24 II 1379.
- Dokumenty Kolegiaty w Głogówku 27 VI 1379.
- Dokumenty Kolegiaty w Głogówku 25 II 1380.
- Dokumenty Kolegiaty w Głogówku 29 VIII 1384.
- Dokumenty Kolegiaty w Głogówku 29 IV 1384.
- Dokumenty Kolegiaty w Głogówku 14 VI 1390.
- Dokumenty Kolegiaty w Głogówku 28 VII 1391.
- Dokumenty Kolegiaty w Głogówku 7 III 1402.
- Dokumenty Kolegiaty w Głogówku 1 XII 1409.
- Dokumenty Kolegiaty w Głogówku 28 IV 1414.
- Dokumenty Kolegiaty w Głogówku 29 XI 1415.
- Dokumenty Kolegiaty w Głogówku 20 XI 1416.
- Dokumenty Kolegiaty w Głogówku 30 IV 1417.
- Dokumenty Kolegiaty w Głogówku 7 V 1422.
- Dokumenty Kolegiaty w Głogówku 25 VI 1422.
- Dokumenty Kolegiaty w Głogówku 15 IV 1466.
- Dokumenty Kolegiaty Św. Krzyża we Wrocławiu: 30 IX 1262.
- Dokumenty oznaczone sygnaturami alfabetycznymi, sygn. AA 100.
- Dokumenty oznaczone sygnaturami alfabetycznymi, sygn. R. 21.
- Dokumenty oznaczone sygnaturami alfabetycznymi, sygn. R. 22.
- Dokumenty Chronologiczne 1355, bez daty dziennej i miejscowości; nr 1986.
- Sygn. II b 3 Incorporationes Episcopi Rudolphi 1468-1482.
- Sygn. IV a. 1. Statuta Ecclesiae Sanctae Crucis Wratislaviensis.
- Sygn. IV. b 1/176 Regesten fundationis et status insiniegis colegiatae ecclesiae Glogoviae majoris ad Divam Virginem cum statutis caninicalibus ibidem ac praebendis canonicalibus ibidem conscriptum a Francisco Josef Tworek eiusdem ecclesiae canonico.
- Regesty, t. 22, Ältestes Kopialbuch der Breslauer Domvikarien – Kommunität, nr 87.
- Regesty, t. 24, Kopialbuch Domvikare 3, nr 126.
- Regesty, t. 25, Urkunden des Breslauer Kreuzstiftes, nr 120, 126, 160.
- Regesty, t. 27, Kopialbuch der Mansionare der Krypta der Breslauer Kreuzkirche, nr 132, 138.
- Regesty, t. 32, Urkunden aus der Dompfarrei zu Gross-Glogau, s. 44.
- Regesty, t. 35 Urkunden des Breslauer Kreuzstiftes nry: 16, 19, 20, 22, 25, 26, 29, 30, 33, 35, 37, 38, 39, 42, 43, 44, 49, 54, 55, 57, 59, 60, 67, 68, 70, 73, 80, 81, 84, 92, 100, bez numeru data 1409.03.14.

- Regesty, t. 36: 1473, 8 marca, Nysa, s. 8; 1503 25 sierpnia, Buda, s. 11; 1695, 10 października, Rzym, s. 24.

Archiwum Państwowe we Wrocławiu:

- Rep. 102, nr 72.
- Rep. 103, nr 1.
- Rep. 111, sygn. 101, nr 14, 17.
- Rep. 135, sygn. 57, nr 2, 3.
- Rep. 135, sygn. 70, nr 3, 5, 6, 7, 8.
- Rep. 135, sygn. 105, nr 1, 5, 3, 4, 15, 22, 24, 25, 26, 27, 32, 36, 37, 39, 40, 42, 43, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 53, 57, 60, 61, 62, 67, 68, 71, 74, 78, 82, 83, 90, 93, 105.
- Rep. 135, nr 167, sygn. 97. Archiv des Collegiatstiftes zu Othmuchau und zu Neisse, 1820.
- Rep 135, sygn. D 229.

Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu:

- Breviarium 1301-1350, sygn. I Q 244.
- Breviarium 1301-1400, sygn. M. 1484.
- Breviarium de tempore et de sanctis per annum 1301-1350, sygn. I F. 444.
- Evangelistarium de Tempore et de Sanctis, sygn. IF 459.
- Missale (Delectus), sygn. IF 202.
- Missale Wratislaviense 1300-1400, sygn. B 1710.
- Missale Wratislaviense 1364, sygn. M. 1131.
- Missale Wratislaviense 1366, sygn. B 1711.
- Missale Wratislaviense 1371, sygn. M. 1146.
- Missale Wratislaviense, sygn. IF 342.
- Missale Wratislaviense, sygn. IF 355.

Źródła drukowane

- Annales Glogovienses Bis Z. J. 1493*, [w:] *Scriptores Rerum Silesiacarum*, t. 6, wyd. H. Markgraf, Breslau 1877.
- Bartłomieja Steina Renesansowe Opisanie Wrocławia*, oprac. i red. R. Żerelik, Wrocław 1995.
- Breslauer Urkundenbuch*, wyd. G. Korn, t. 1, Breslau 1870.
- Cronica et numerus episcoporum Wratislaviensium*, wyd. W. Kętrzyński, [w:] „*Monumenta Poloniae Historica*”, t. 6, Lwów 1893, s. 576-584.
- Cureo J., *Gentis Silesiae Annales complectens historiam de origine, propagatione et migrationibus gentis et recitationem praecipuorum eventuum, qui in Ecclesia et Republica usque ad necem Ludovici Hungariae et Bohemiae regis acciderunt*, Witebergae M. D LXXI.
- Die Inventare der nichtstaatliche Archive Schlesien. Kreis Neustadt*, wyd. E. Graber, [w:] „*Codex Diplomaticus Silesiae*”, t. 33, Breslau 1928.

- Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. Księga siódma, Księga ósma 1241-1299*, red. zbiorowa, Warszawa 2009.
- Kronika Książąt Polskich*, tłum. oprac. J. Wojtczak-Szyszkowski, Opole 2019.
- Monumenta Poloniae Vaticana*, t. 3 *Analecta Vaticana 1202-1366*, wyd. J. Ptaśnik, Kraków 1914, nr 434.
- Monumenta Vaticana Res Gestas Bohemicas illustrantias*, t. 5 *Acta Urbani VI et Bonifatii IX 1378-1404*, cz. 1, wyd. L. Klicman, Praga 1903, nr 152.
- Monumenta Vaticana Res Gestas Bohemicas illustrantias*, t. 5, *Acta Urbani VI et Bonifatii IX*, cz. 2 1397-1404, wyd. C. Krofta, Praga 1905, nr 1738.
- Najstarszy zachowany protokół wizytacyjny kościoła kolegiackiego i kapituły Świętego Krzyża w Opolu z 1653 r.*, oprac. i wyd. K. Dola, [w:] „*Studia Teologiczno Historyczne Śląska Opolskiego*”, t. 12 (1987), s. 223-247.
- Pobóg-Lenartowicz A., *Zaginiona średniowieczna kronika dominikanów opolskich*, [w:] „*Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego*”, t. 31 (2011), s. 323-331.
- Regesten zur schlesischen Geschichte*, wyd. C. Grünhagen, K. Wutke, [w:] „*Codex Diplomaticus Silesiae*”, t. 16, Breslau 1892, nr: 3021, 3057, 4834.
- Regesty Dokumentów Kolegiaty w Głogówku*, oprac. W. Urban, [w:] „*Rocznik Teologiczny Śląska Opolskiego*”, Opole 1970, s. 415, nr 14.
- Schlesisches Urkundenbuch*, t. 1, 971-1230, wyd. Appelt H., Menzel J., Köln 1963, nr: 170, 177, 238, 291, 311.
- Schlesisches Urkundenbuch*, t. 2, 1231-1250, wyd. Irgang W., Appelt H., Menzel J., Köln 1977, nr: 173, 278, 287, 380.
- Schlesisches Urkundenbuch*, t. 3, 1251-1266, wyd. Irgang W., Appelt H., Menzel J., Wien-Köln 1984, nr: 166, 580, 582.
- Schlesisches Urkundenbuch*, t. 4, 1267-1281, wyd. Irgang W., Appelt H., Menzel J., Köln 1988, nr: 55.
- Schlesisches Urkundenbuch*, t. 5, 1282-1290, Irgang W., Appelt H., Menzel J., Köln 1993, nr: 110, 135, 264, 367, 386, 407, 479.
- Schlesisches Urkundenbuch*, t. 6, 1291-1300, Irgang W., Appelt H., Menzel J., Köln 1998, nr: 70, 119, 225.
- Urkunden der Stadt Brieg*, wyd. C. Grünhagen, [w:] „*Codex Diplomaticus Silesiae*”, t. 9, Breslau 1870, nr XXXIV b, 180, 181, 1611, 1644.
- Urkundenbuch der Stadt Liegnitz und ihres Weichbildes bis zum Jahre 1455*, wyd. F. W. Schirmmacher, Liegnitz 1866, nr 236.
- Visitationsberichte der Diözese Breslau. Archidiakonat Breslau*, wyd. J. Jungnitz, Breslau 1902
- Visitationsberichte der Diözese Breslau. Archidiakonat Glogau*, wyd. J. Jungnitz, Breslau 1907.
- Visitationsberichte der Diözese Breslau. Archidiakonat Oppeln*, wyd. J. Jungnitz, Breslau 1904.

Opracowania

- Adamski J., *Gotycka architektura sakralna na Śląsku w latach 1200-1420. Główne kierunki rozwoju*, Kraków 2017.
- Antkowiak Z., *Kościoły Wrocławia*, Wrocław 1991.
- Bazydło J., *Gentilis de Montefiore*, [w:] „Encyklopedia Katolicka”, t. 5, red. L. Bieńkowskiego, Lublin 1989, kol. 971-972.
- Bilska-Ciećwierz M., *Powstanie i organizacja kapituł kolegiackich metropolii gnieźnieńskiej w średniowieczu*, Kraków 2007.
- Bilska-Ciećwierz M., *Statuty kapituł kolegiackich metropolii gnieźnieńskiej w średniowieczu*, [w:] „Nasza Przyszłość”, t. 108 (2007), s. 183-213.
- Bober S., *Kult św. Idziego w Polsce w świetle wezwań kościołów*, Opole 2004.
- Boras Z., *Książęta piastowscy Śląska*, Katowice 1978.
- Chrzanowski T., *Głogówek*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1977.
- Cieślak J., Nowak J., Newerla P., Wawoczny G., *Dzieje Parafii Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Raciborzu*, red. G. Wawoczny, Racibórz 2005.
- Dalewski Z., *Władza Przestrzeń Ceremoniał. Miejsce i uroczystość inauguracji władzy w Polsce średniowiecznej do końca XIV w.*, Warszawa 1998.
- Dobrowolski T., *Sztuka na Śląsku*, Katowice-Wrocław 1948.
- Dola K., *Szpitala średniowiecznego Śląska*, [w:] „Rocznik Teologiczny Śląska Opolskiego”, t. 1 (1968), s. 239-293.
- Dola K., *Wrocławska Kapituła Katedralna w XV wieku. Ustrój, skład osobowy, działalność*, Lublin 1983.
- Fabisiak P., *Wiadomość o Legatach i Nuncyuszach Apostolskich w dawnej Polsce (1075-1863)*, Ostrów 1864.
- Fundacje i fundatorzy w średniowieczu i epoce nowożytnej*, red. E. Opaliński, T. Wiślicz, Warszawa 2000.
- G. Wawoczny, *Kaplica zamkowa w Raciborzu. Perła gotyku i pomnik dziejowy*, Racibórz 2016.
- Gerlic H., *Kapituła Głogowska w dobie piastowskiej i jagiellońskiej (1120-1526)*, Gliwice 1993.
- Górnica M. R., *Fundacja Kolegiaty Głogowskiej*, [w:] *Kolegiata głogowska – historia i przyszłość. Materiały z konferencji popularno-naukowej*, red. W. Haas, A. Bok, R. Rokaszewicz, Głogów 2006, s. 13-22.
- Grzybkowski A., *Między Formą a Znaczeniem. Studia z ikonografii architektury i rzeźby gotyckiej*, Warszawa 1997.
- Grzybkowski A., *Średniowieczne kaplice zamkowe Piastów Śląskich (XII-XIV wiek)*, Warszawa 1990.
- Heyne J., *Dokumentirte Geschichte des Bisthums und hochstiftes Breslau*, t. 2, Breslau 1864.
- Heyne J., *Dokumentirte Geschichte des Bisthums und hochstiftes Breslau*, t. 1, Breslau 1860.
- Jasiński K., *Rodowód Piastów śląskich*, Kraków 2007.

- Jasiński K., *Rodowód Piastów śląskich*, s. 634-636; Tenże, hasło: *Kazimierz, Każko* [w:] „Encyklopedia Katolicka”, t. 8, red. B. Migut, Lublin 2000, kol. 1279.
- Jerzak N., *Wielki spór biskupa Tomasza II z księciem Henrykiem IV Probussem o należne Kościołowi prawa w latach 1272-1287*, Wrocław 2022.
- Jujeczka S., *Duchowni średniowiecznej Legnicy. Studium prozopograficzne nad klerem diecezjalnym*, Legnica 2006.
- Jurek T., *Kto i kiedy fundował kolegiatę głogowską?*, [w:] „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, t. 49 (1994), nr 1/2, s. 21-36.
- Jurek T., *Rodowód Pogorzeliów*, Kraków 2005.
- Karłowska-Kamzowa A., *Sztuka Piastów Śląskich w średniowieczu*, Warszawa-Wrocław 1991.
- Karłowska-Kamzowa A., *Sztuka Piastów Śląskich w średniowieczu*, Warszawa-Wrocław 1991.
- Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. VII Województwo opolskie, z. 12 Powiat prudnicki, red. T. Chrzanowski, M. Kornecki, Warszawa 1977.
- Kelly J. N. D., *Encyklopedia Papieży*, tłum. T. Szafrński, 2006.
- Kopietz J. A., *Das Collegiatstift von St. Nikolaus in Ottmachau (1386-1477)*, [w:] „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens”, red. C. Grünhagen, t. 26, Breslau 1892, s. 131-164.
- Kozaczewski T., *Głogów średniowieczny do końca XIII w. Osadnictwo i architektura*, red. H. Kozaczewska-Golasz, Głogów 2006.
- Kuchendorf C., *Das Breslauer Kreuzstift in seiner persönlichen Zusammenfassung von der Gründung (1238) bis 1456*, Breslau 1937.
- Kumor B. S., *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. 1, Kraków 1998.
- Lalik T., *Początki kolegiaty głogowskiej*, [w:] „Prace Lubuskiego Towarzystwa Naukowego”, t. 7, z. 3, s. 63-73.
- Maciejowski M., *Orientacje polityczne biskupów metropolii gnieźnieńskiej 1283-1320*, Kraków 2007.
- Małachowicz E., *Wrocławski zamek książęcy i kolegiata św. Krzyża na Ostrowie*, Wrocław 1994.
- Mandziuk J., *Historia Kościoła Katolickiego na Śląsku*, t. 1, cz. 2 (1302-1417), Warszawa, 2004.
- Mandziuk J., *Kolegiacka kapituła świętokrzyska we Wrocławiu*, Warszawa 2021.
- Mandziuk J., *Rządcy (Archi) Diecezji Wrocławskiej na przestrzeni wieków*, Wrocław 2018.
- Mandziuk J., *Sakralna sztuka gotycka na Śląsku*, Wrocław 2003.
- Marschall W., *Alte Kirchenpatrozinien des Archidiakonates Breslau*, Köln 1966.
- Mateja E., *Śląski Kalendarz Liturgiczny Świętych. Geneza i rozwój do czasu reformy Piusa X*, Opole 2006.
- Michałowski R., *Princeps Fundator. Studium z dziejów kultury politycznej Polsce X-XIII wieku*, Warszawa 1993.

- Mika N., *Dzieje Ziemi Raciborskiej*, Kraków 2010.
- Müller A., *Die Pfarrer von Neisse. Ein Beitrag zur schlesischen Presbyterologie*, [w:] „Archiv für schlesische Kirchengeschichte”, t. 14 (1956), s. 59-105.
- Nieszwiec R., *Kościół opolskie w I połowie XIII w.*, [w:] *Sacra Silentii Provincia. 800 lat powstania dziedzicznego księstwa opolskiego (1202-2002)*, red. A. Pobóg-Lenartowicz, Opole 2003, s. 119-124.
- Nowowiejski A., *Wykład Liturgii Kościoła Katolickiego*, t. 3, cz. 1 *O środkach rozwinięcia kultu*, Płock 1905.
- Piotrowicz K., *Bolesław (Bolko) IV*, [w:] „Polski Słownik Biograficzny” t. 2, red. W. Konopczyński, Kraków 1936, s. 278-279.
- R. Nieszwiec, *Kapituła Kolegiacka w Opolu w okresie rządów Habsburgów 1532-1741*, Opole 2006.
- R. Nieszwiec, *Z dziejów kapituły kolegiackiej w Opolu do końca XV wieku*, [w:] *Milenium Kościoła na Śląsku. Materiały sympozjum zorganizowanego przez Katedrę Historii Kościoła i Patrologii Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego w dniu 31 maja 2000 roku*, Opole 2000, s. 69-89.
- Rajman J., *Średniowieczne patrocinia krakowskie*, Kraków 2002.
- Samsonowicz H., *Chronologia średniowieczna*, Lublin 2016.
- Schenk W., *Rękopisy liturgiczne od XIII do XV wieku w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu*, [w:] „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 2 (1961), z. 1-2, s. 187-209.
- Schenk W., *Rękopisy liturgiczne od XIII do XV wieku w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu*, [w:] ABMK, t. 6 (1963), s. 191-210.
- Schindler G., *Das Breslauer Domkapitel von 1341–1417. Untersuchungen über seine Verfassungsgeschichte und persönliche Zusammensetzung*, Breslau 1938.
- Schramek E. M., *Das Kollegiatstift zum hl. Kreuz in Oppeln. ein Beitrag zur Breslauer Diözesangeschichte*, Breslau 1915.
- Schulte L., *Die Gründung des Kollegiatstifts Unser Lieben Frau in Groß Glogau*, [w:] „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens”, t. 48, (1914), s. 19-33.
- Seppelt F., Löffler K., *Dzieje Papieży*, tłum. J. Kozolubski, Poznań 1936.
- Starnawska M., *Świętych życie po życiu. Relikwie w kulturze religijnej na ziemiach polskich w średniowieczu*, Warszawa 2008.
- Stelmach R., *Kolegiaty na Opolszczyźnie w świetle zachowanych dokumentów (Niemodlin, Opole, Racibórz)*, [w:] *Tysiącletnie dziedzictwo kulturowe diecezji wrocławskiej*, red. A. Barciak, Katowice 2000, s. 171-180.
- Swastek J., *Założenie metropolii praskiej w 1344 roku i sprawa przynależności do niej diecezji wrocławskiej w XIV wieku*, mps, ss. 13. Repozytorium ks. prof. Józefa Swastka w dyspozycji autora.
- Sztuka Wrocławia*, red. T. Broniewski, M. Zlat, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967.

- Szymański A., *Patrocinia Krzyża Świętego w Polsce*, [w:] „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego”, t. 27 (2007), s. 137-155.
- Tukay H. *Eine Untersuchung der Kirchenpatrozinien im mittelalterlichen Archidiakonat Oppeln*, Köln-Wien 1976.
- Urban W., *Studia nad dziejami wrocławskiej diecezji w pierwszej połowie XV wieku*, Wrocław 1959.
- Urban W., *Studia nad dziejami wrocławskiej diecezji w pierwszej połowie XV w.*, Wrocław 1959.
- Wattenbach W., *Aus der Wiener hofbibliothek. Mitgetheilt*, [w:] „Zeitschrift des Vereinsfür Geschichte und Alterthum Schlesiens”, t. 10, z. 1, Breslau 1870, s. 122-173.
- Witkowska A., *Titulus Ecclesie. Wezwania współczesnych kościołów katedralnych w Polsce*, Warszawa 1999.
- Wólkiewicz E., *Kapituła Kolegiacka św. Bartłomieja w Głogówku (1379-1500)*, Opole 2005.
- Wólkiewicz E., *Kapituła kolegiacka św. Mikołaja w Otmuchowie. Dzieje-organizacja-skład osobowy (1386-1477)*, Opole 2004.
- Wólkiewicz E., *Kościół i jego wierni, Struktury kościelne i formy pobożności w średniowiecznej Nysie*, Kraków 2014.
- Wólkiewicz E., *Proletariusze Modlitwy? Drogi karier, finanse i kultura materialna niższego kleru w średniowiecznej Nysie*, Warszawa 2020.
- Wróblewski S., *Fabrica et Dedicatio. Odbudowa i poświęcenie katedry wrocławskiej w 1951 roku symbolem polskiego dziedzictwa i racji stanu*, [w:] *Wróciła sława twoja Vratislavia, Wrocławiu! Więzy kardynała Stefana Wyszyńskiego, Prymasa Polski z Dolnym Śląskiem*, red. G. Sokołowski, S. Wróblewski, Wrocław-Lublin 2023, s. 113-191.
- Wróblewski S., *Patrocinia Archidiakonatu Wrocławskiego według protokołów wizytacyjnych z lat 1579-1580*, cz. 2, [w:] „Nasza Przeszłość”, t. 139 (2023), s. 65-97.
- Zielonka Z., *Henryk Prawy*, Poznań 2015.

KS. STANISŁAW ADAM WRÓBLEWSKI – mgr lic., absolwent Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu. Specjalizuje się w historii średniowiecznej i tematyce śląskiej, w swoich badaniach naukowych podejmuje problematykę śląskich patrociniiów.

